

Tanzimat Döneminde Osmanlı Hariciye Nezâreti'nin Ermeni Memurları*

*The Armenian Officers of the Ottoman Foreign Ministry during
the Period Tanzimat*

Arş. Gör. Dr. Musa KILIÇ**

Öz

Tanzimat dönemine kadar gayrimüslimlerin devlet hizmetinde istihdam edildikleri alanlar oldukça sınırlıydı. 1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan reform dönemi ve Osmanlılık hareketi gayrimüslimlerin devletin farklı kademelerinde görevlendirilmelerinin önündeki engelleri tedrici bir şekilde ortadan kaldırdı. Özellikle gayrimüslimlerin milliyetçi fikirlerin etkisinden kurtarılması için yapılan düzenlemeler ve bir vatandaşlık olgusu geliştirmek için ortaya çıkarılan Osmanlılık ideolojisinin devlet politikasına dönüşmesi devlet kapılarının ardına kadar gayrimüslimlere açılmasını sağladı. Kalifiye ve dil bilen personele duyulan ihtiyacın artmasından dolayı Osmanlı Hariciye Nezâreti, gayrimüslimlerin istihdam edildikleri kurumların başında gelir. Bu çalışma, Osmanlı Hariciye Nezâreti hiyerarşisinde önemli bir yere sahip olan Ermeni kökenli bürokratlara dairdir. Böylece, Tanzimat dönemiyle yeniden şekillenen Osmanlı bürokrasisinin etnik yapısındaki değişimin anlaşılmasına katkı sağlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gayrimüslim, Ermeni, Hariciye Nezâreti

Abstract

Non-muslims had been employed within the various units of the bureaucratic mechanism of the Ottoman Empire. After the period of Tanzimat the obstacles which prevented the acceptance of the non-muslims to the bureaucratic body of the state

---

* Bu makale, "Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876)" başlıklı doktora tezinden yararlanarak hazırlanmıştır. Bkz. Musa Kılıç, *Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009.

** Arş.Gör.Dr., Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü., musakilic@ogu.edu.tr.

had been thrown away. Especially the ideology of Ottomanism which aims to protect the non-muslims from the catastrophic effects of the nationalism and to create a conscience of the citizenship provides to welcome of the non-muslims to the imperial bureaucracy. From this point of view, the Ottoman Foreign Ministry was one of the leading institutions which accepted the non-muslim population because of its need towards the qualified translators who were quite aware of the foreign language. The target of the below paper is to indicate the story of the Armenian bureaucrats in the hierarchy of the Foreign Ministry. Thus, it will be underlined the change in the ethnical structure of the Ottoman bureaucracy by means of the period of Tanzimat.

Key Words: Non-muslim, Armenian, Foreign Ministry

Giriş

Tanzimat dönemiyle başlayan reform sürecinin Osmanlı toplumunda ve idari yapısında önemli değişikliklere yol açtığı bir gerçektir. Bu değişikliklerden biri de önceki dönemlere göre daha fazla gayrimüslimin devlet hizmetinde istihdam edilmesidir. Özellikle gayrimüslimlerin milliyetçi fikirlerin etkisinden kurtarılması için yapılan düzenlemeler ve bir vatandaşlık olgusu geliştirmek için ortaya çıkarılan Osmanlılık ideolojisinin devlet politikasına dönüşmesi tedrici olarak devlet kapılarının ardına kadar gayrimüslimlere açılmasını sağladı. 1856 Islahat Fermanı ile de gayrimüslimlerin memur olmakta Müslümanlarla eşit şartlara sahip oldukları ve en üst makamlara kadar çıkmalarında bir engel bulunmadığı resmen ilan edildi¹.

Yine Tanzimat'la birlikte Osmanlı bürokrasisindeki kapsamlı değişiklikler, özellikle Tanzimat'ın ilanından birkaç yıl önce başlayan Babîâli kalemlerinin nezâretlere dönüştürülmesi süreci² gayrimüslimlere daha fazla memurluk verilmesini sağladı. Hem memur ihtiyacının artması hem de buralarda çalışacak nitelikli Müslüman memur bulmakta yaşanan sıkıntıdan dolayı gayrimüslimlerden yararlanma yoluna gidildi.

Osmanlı Hariciye Nezâreti, gayrimüslimlerin devlet hizmetinde istihdamlarında öncülük ettiği gibi oransal olarak da gayrimüslimlere en fazla yer veren kurumlardan biridir. Zaten Tanzimat dönemi öncesinde de diplomasinin çeşitli alanlarında gayrimüslimlerden istifade edilmekteydi. Özellikle XVII. yüzyıldan itibaren divân ve donanma gibi resmi tercümanlık hizmetlerini tamamen tekellerine almayı başaran Fenerli Rumların Osmanlı

¹ Carter V. Findley, *Kalemîyeden Mülkiyeye, Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 1996, s. 32.

² Tanzimat döneminde Babîâli kalemlerinin nezâretlere dönüştürülmesi hakkında bkz. Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, İstanbul 1993.

diplomasisine olumlu veya olumsuz katkısı büyüktür. Her ne kadar 1821 Rum İsyanı'nın patlak vermesiyle birlikte divân tercümanlığı ve maslahatgüzarlık gibi hizmetlerde Rumların istihdamından vazgeçilmiş ve Babîâli Tercüme Odası kurularak Müslüman genç katiplere Fransızca öğretilmeye başlanılarak diplomatik alanda gayrimüslimlerin istihdamından imtina edilmek istenmişse de bu pek mümkün olmamıştır. Çünkü Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya kaldığı siyasi gelişmeler kaçınılmaz olarak diplomatik alanda yeni gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Rum İsyanı'nı bastırmakta yaşanan başarısızlık ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa sorunu Babîâli için Avrupa ile diplomatik ilişkileri geliştirmenin gerekliliği ortaya çıkarmıştı. Bu kapsamda ilk olarak 1821 yılında kapatılan Avrupa başkentlerindeki diplomatik temsilcilikler 1832'den itibaren yeniden açılmaya başlandı³ ve ardından 1836 yılında, Reisülküttâblığın yerine Hariciye Nezâreti ihdas edildi. Bu gelişmelerin doğal sonucu olarak Hariciye Nezâreti'nde istihdam edilecek nitelikli ve Avrupa dillerini, özellikle Fransızca'yı bilen, personele duyulan ihtiyaç artmıştır. Babîâli Tercüme Odası'nda yetiştirilen Müslüman memurların ihtiyacı karşılayacak sayıda olmamasından dolayı diplomasi hizmetinde gayrimüslimlerden yeniden yararlanılmaya başlanmıştır.

Ermeniler, Osmanlı Hariciyesinde istihdam edilen gayrimüslim unsurlar arasında önemli bir yere sahiptir. Bu makalede, 1876 yılına kadar Osmanlı Hariciyesinde istihdam edilen Ermenilerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Her ne kadar 1879 yılından itibaren tutulmaya başlanmışsa da daha önceki görevleri hakkında bilgiler de bulunduğu için Dahiliye Sicill-i Ahval defterleri Hariciye Nezâreti'nde çalışan Ermeni memurları belirlememize yardımcı olur⁴. Bunun yanında, Osmanlı arşivi ve diğer kaynaklardan da yararlanarak Dahiliye sicil kayıtlarında bulunmayan Hariciye çalışanı Ermenilerin tespit edilmesine çalışılmıştır. Böylece, Tanzimat dönemi modernleşmesinin gayrimüslim milletler üzerindeki ve yeniden şekillenmeye başlayan Osmanlı bürokrasisinin etnik yapısındaki etkilerinin anlaşılmasına katkıda bulunmayı ummaktayız.

I. Merkez Teşkilatında Görevli Ermeniler

1836 yılında Hariciye Nezâreti'nin kurulmasıyla Reisülküttâblık bünyesinde bulunan kalemler de bu nezâretin bünyesine alınmıştı. Eski kalemlerden sadece Babîâli Tercüme Odası'nda gayrimüslimlere yer

³ İkamet elçiliklerinin yeniden faaliyete geçmesine dair bkz. Ahmet Dönmez, "Karşılıklı Diplomasie Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841", *Prof. Dr. Fahir Armaoğlu Armağanı*, Ed. Ersin Embel, Ankara 2008, s. 153-182.

⁴ Aynı tarihlerde Hariciye'de çalışan memurların sicil kayıtları da tutulmaya başlanmıştır. Fakat farklı bir kuruma geçiş yapan memurların kayıtları bu kayıtlarda bulunmadığı için her memurun sicil dosyasının işlendiği Dahiliye Sicill-i Ahval defterlerini kullanmak daha yararlıdır.

verilmiştir. Babiâli Tercüme Odası, 1821 yılında kurulmuştu. O döneme kadar yabancı dildeki resmi evrakın çevrilmesi ve diplomatlarla yapılan müzakerelerde tercümanlık yapmak Fenerli Rumlardan seçilen divân tercümanlarının vazifesiydi. Fakat Rum İsyanı'nın başlamasıyla bu görev Rumlardan alınarak Yahya Naci Efendi divân tercümanlığına getirilmiş ve Babiâli Tercüme Odası kurulmuştur.

Babiâli Tercüme Odası'nın kurulmasıyla devletin dil bilen personel ihtiyacını karşılamaya yönelik önemli bir adım atılmış oldu. Fakat yeni personelin yetişmesi için geçecek 10-15 yıllık zaman diliminde vasıflı eleman bulmada yaşanan zorluk, Osmanlı diplomasisinin başlıca problemlerinden biri olmuştur. Bununla beraber, 1820'li yıllarda, Rum İsyanı'ndan dolayı Avrupa'ya karşı içe dönük bir siyaset izlenmesi, elçiliklerle iletişimi sağlayan ve evrak tercümesiyle uğraşan bu kuruma duyulan ihtiyacı bir nebze olsun azaltmıştı. Yinede, bu sıkıntılı dönemin atlattılmasında gayrimüslimlerden de yararlanıldığı görülür.

Babiâli Tercüme Odası'nın kurulmasıyla birlikte ilk defa bir Ermeni de Reistülküttâblığa bağlı önemli bir kalemde görev aldı. Yahya Naci'nin divân tercümanı olarak Babiâli Tercüme Odası'nın başına getirildiği sırada Stavraki Aristarki isimli bir Rum kendisine yardımcı olmak üzere burada istihdam edilmişti. Fakat yaklaşık bir yıl sonra Aristarki Efendi Bolu'ya sürgüne gönderildi ve yerine Katolik Ermenilerinden Zenop Efendi tayin edildi. Zenop Efendi'nin babası Manisar Efendi⁵, 1791 yılından beri Darphane-i Amire sarrafi ve ustabaşısı olarak görev yapıyordu. İtalya'da eğitim alan Zenop Efendi⁶, 1802 yılında 50 kuruş maaş ile Mühendishâne tercümanlığına tayin edilmişti⁷. Buradaki vazifesi fen kitaplarını Osmanlıcaya çevirmek ve talebelere Fransızca öğretmekti⁸.

Zenop Efendi, divân tercümanı himayesinde görevlendirildiği sırada Mühendishâne'deki tercümanlık vazifesi de devam etmekteydi. Ancak

⁵ Kemal Beydilli, Zenop Efendi'nin Findley'in ileri sürdüğü gibi kaynaklarda "Manas-Minas-Menase" şeklinde geçen aileye mensup olmadığını iddia etmektedir. Bu iddiasını ise Y. Çark'ın eserinin Zenop ve babası ile ilgili bölümlerinde bu aileye mensubiyetlerinden bahsetmemesine dayandırmaktadır. Bkz. Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*, İstanbul 1995, s. 313.

⁶ İngiliz elçisi Stratford Canning Hristiyanlık teolojisi üzerine eğitim aldığı belirttiği Zenop Efendi'nin birkaç dili konuşup yazabilen kusursuz bir insan olarak nitelendirmektedir. Bkz. Carter V. Findley, "The Acid Test of Ottomanism: The Acceptance of Non-Muslims in the Late Ottoman Bureaucracy", *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*, Ed. Benjamin Braude-Bernard Lewis, New York 1982, s. 401.

⁷ Beydilli, *a.g.e.*, s. 312-313.

⁸ Çağatay Uluçay, Enver Kartekin, *Yüksek Mühendis Okulu*, İstanbul 1957, s. 93.

Zenop Efendi'nin iki işi birlikte yürütememesi ve Yahya Efendi'nin her ne kadar “*lisana aşına*” olmasına rağmen “*mehâreti kemâlde*” olmadığı için maiyetine bir yardımcı atanması zorunlu hale geldi⁹. Bunun üzerine Zenop Efendi, Yahya Efendi maiyetine atandı ve kendisine Darphane-i Amire iane akçesinden aylık 500 kuruş maaş bağlandı¹⁰.

Zenop Efendi'nin asıl görevi diğer kalemlerden seçilecek istidatlı genç kâtiplere Lisan Odası'nda Fransızca dersi vermektir. Burada ilerleme kaydeden kâtipler Tercüme Odası'nda istihdam edileceklerdir. Fakat Lisan Odası'nın kuruluşunun üzerinden yaklaşık altı sene geçmesine rağmen burada hocalık yapan Zenop Efendi'nin kendisinden ders alan talebeler çok fazla ilerleme kaydedememişlerdir. O sıralarda Tophâne-i Âmire'de Fransızca dersleri verilmeye başlandığı için lüzumu kalmadığı gerekçesiyle Lisan Odası'nın da kapatılması isteniyordu. Ayrıca Zenop Efendi, “*Katolik zümresinden ve bazı zevâta göre bedhah gürûhundandır*” olduğu için Babiâli'ye gelip gitmesi uygun görülmemiş ve azledilerek birkaç Katolik ile beraber İstanbul'dan sürgün edilmiştir¹¹. Zenop Efendi'nin görevden alınmasıyla Lisan Odası'nın faaliyetine son verildi¹².

Zenop Efendi'nin görevden alınmasından sonra, uzun bir süre için, hiçbir Ermeni Tercüme Odası'nda istihdam edilmemiştir. Oysa bazı kaynaklarda Tercüme Odası'nda bir yandan Müslüman kâtiplere Fransızca öğretilirken diğer yandan Rumların boş bıraktığı kadroların isim zikredilmeksizin kısmen Yahudi ve özellikle Ermeniler ile doldurulduğuna dair bilgi verilmektedir¹³. Halbuki kısa bir dönem için görevlendirilen Zenop Efendi dışında uzun bir süre ne Ermeni ne de Yahudi tebaadan görevlendirme yapılmamıştır. Tersine Rumlardan İstefanaki Vogorides ve Nikolas Aristarki gibi bazı Fenerli Rumlar geçici ya da gayri resmi görevlendirmelerle Osmanlı diplomasisinde kullanıldıkları gibi 1832 yılında yeniden kurulan ikamet elçiliklerinde Fenerli Rumlar, Ermenilerden daha fazla tercih edilmişlerdir. Bu süreçte Hariciye Nezâreti merkez teşkilatlarındaki dil bilen personel ihtiyacını daha ziyade Babiâli Tercüme Odası'ndan yetişecek kâtiplerle karşılamaya çalışacağı gibi Levanten veya Avrupa kökenli birkaç Gayrimüslimin istihdam edildiği görülür.

⁹ Yahya Efendi'nin tercüme işlerinde zorlandığı, nazari ilimlerdeki bilgisine rağmen Fransızca'sının yetersiz olduğu İngiliz elçisi Stanford tarafından da vurgulanmıştır. Bkz. Findley, *a.g.e.*, s. 114.

¹⁰ BOA. *C.HR.*, 6033, (Gurre Ra 1239/Kasım 1823).

¹¹ BOA., *HH*, 24621, tsz.

¹² Lisan Odası ve 1866 yılında açılacak olan Lisan Mektebi hakkında bkz. Sezai Balcı, “Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXVII, S. 44, Ankara 2008, s. 77-98.

¹³ Örneğin bkz. Ergin, *a.g.e.*, C. I-II, s. 639.

Ermeni cemaatinin XVIII. yüzyıldan itibaren gösterdiği iktisadi gelişim göz önünde tutulduğunda Tercüme Odası'na kabul için ayırıcı bir vasıf olan Batı dillerinden birini özellikle Fransızca'yı bilen Ermeni memur bulunmasında zorluk çekilmeyeceği düşünülebilir. Fakat Zenop Efendi denemesi dil becerileri olsa bile Ermenilerin diplomasi alanında tecrübesizliklerini ortaya çıkarmıştı. Bununla birlikte diplomaside artan iş yoğunluğu, dil bilen ancak diplomasideki tecrübesini devlet kurumlarında kazanacak genç Ermenilere Babiâli Tercüme Odası'nın kapılarını yeniden açacaktır.

Zenop Efendi'nin görevden alınmasından sonra bu odada çalışmaya başladığını tespit edebildiğimiz ilk Ermeni 1843 yılında göreve başlayan İstefan Arzuman Efendi'dir¹⁴. Onun ardından 1848 yılın başlarında Kirkor Margosyan ve yaklaşık bir yıl sonra Sahak Ebru Tercüme Odası'nda göreve başlamışlardır.

Babası bir Avrupa Tüccarı olan Kirkor Margosyan hicri 1237 (1821-1822) yılında İzmir'de doğmuştur. Aynı şehirdeki Ermeni mektebinde bir süre eğitim gördükten sonra Londra'da hukuk ve iktisat dersleri aldı. Türkçe, Ermenice, Rumca, Fransızca, İtalyanca, İngilizce dillerini bildiği gibi Almanca ve Rusça'nın gramer yapısı hakkında da bilgi sahibiydi¹⁵. Girit'teki Mustafa Paşa'nın çocuklarına hocalık yapmış ve onun yardımlarıyla Babiâli Tercüme Odası'na girmiştir¹⁶. Babiâli Tercüme Odası'nda on yıldan fazla çalışan Magosyan aynı dönemde geçici görevlendirmelerle Bab-ı Zaptiye¹⁷ ve Bab-ı Seraskeri'de¹⁸ tercümanlık ve Mekteb-i Tıbbiye'de Fransızca hocalığında bulunmuştur¹⁹. Sadık Rıfat Paşa'nın Prens Mençikof ile yaptığı müzakerelerin tercümanlığını üstlenmişti²⁰. 1864'te Süveyş Kanalı Fevkalade Komiserliği'nin tercümanlık ve kâtiplik hizmetinde bulunmuş ve bir yıl sonra Bab-ı Seraskeri Tahrirât-ı Ecnebiye müdürlüğü görevine getirilmiştir. 1869'da ise aynı kurumun Tercüme Odası müdürlüğü tevcih edilmiş ancak üç yıl sonra görevine son verilmiştir. 1878 yılında Mekteb-i Sınâî Müdürlüğü'ne getirilmişse de bir yıl sonra emekliye ayrılmıştır²¹.

Hariciye Nezâreti'nin diğer kalemlerinde olduğu gibi Babiâli Tercüme Odası'nda istihdam edilen personelin tamamını belirlemek oldukça zordur. Hariciye Nezâreti'ndeki personelle ilgili en sağlıklı bilgiler yalnızca 4 kez çıkarılan Hariciye Salmelerinden elde edilebilir. Fakat Hariciye

¹⁴ Arzuman Efendi hakkında ayrıntılı bilgi Hariciye Kâtipleri bölümünde verilecektir.

¹⁵ BOA., *DHSAİDd.*, 4/350.

¹⁶ Y.G. Çarkçıyan, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, İstanbul 2006, s. 99.

¹⁷ BOA., *A.MKT.MHM.*, 43/55, (7 R 1268/30 Ocak 1852).

¹⁸ BOA., *A.MKT.MHM.*, 63/89, (14 R 1271/4 Ocak 1855).

¹⁹ BOA., *DHSAİDd.*, 4/350.

²⁰ Çarkçıyan, *a.g.e.*, s. 99.

²¹ BOA., *DHSAİDd.*, 4/350.

Salnamelerinin basıldığı yıllar incelediğimiz dönemin dışında kalmaktadır. Bizim sicil kayıtlarında yaptığımız incelemede 1876 yılına kadar Babıâli Tercüme Odası'na giren Ermeni memur sayısı 16 olarak tespit edilmiştir.

Sicil kayıtlarının 1879 yılından itibaren tutulduğu göz önünde bulundurulduğunda elbette bu sayı çok daha fazla olması muhtemeldir. Fakat tüm eksikliğine rağmen Tercüme Odası'nda istihdam edilen Ermenilerden kayıtlarını bulabildiğimiz 16 isim bir görüş edinmemize yardımcı olacaktır;

ADI	ÇALIŞTIĞI YILLAR
Arzuman İstefan	1843/1844-1862/1863 ²²
Kirkor Margosyan	1848-1857 ²³
Sahak Ebru	1848/1849-1857 ²⁴
Anton (Pertev) Efendi	1849/1850-1853/1854 ²⁵
Karabet Homaryan	1851-1859 ²⁶
Artin Sarrafyan	1854/1855 ²⁷
Tatyos Artin	1855-1857/1858 ²⁸
Sakızlı Ohannes	1856-1863/1864 ²⁹
Manas Efendi	1855/1856-1858/1859 ³⁰
Artin Kalburyan	1856/1857-1859 ³¹
Bogos Şaşyan	1857/1858-1859/1860 ³²
Kikork Pakaradyan	1859/1860-1863/1864 ³³
Artin Dadyan	1860-1861 ³⁴
Agop Divitciyan	1861-1870 ³⁵
Mikael Portakaloğlu	1861-1868 ³⁶
Mıgırdıç Tömbekciyan	1864-1873 ³⁷

²² BOA., *DHSAİDd.*, 1/52.

²³ BOA., *DHSAİDd.*, 4/350.

²⁴ BOA., *DHSAİDd.*, 4/178.

²⁵ BOA., *DHSAİDd.*, 3/264.

²⁶ BOA., *DHSAİDd.*, 2/360.

²⁷ BOA., *DHSAİDd.*, 4/118.

²⁸ BOA., *DHSAİDd.*, 3/506.

²⁹ BOA., *DHSAİDd.*, 76/23.

³⁰ BOA., *DHSAİDd.*, 4/604.

³¹ BOA., *DHSAİDd.*, 1/718.

³² BOA., *DHSAİDd.*, 4/274.

³³ BOA., *DHSAİDd.*, 4/700.

³⁴ BOA., *DHSAİDd.*, 3/216.

³⁵ BOA., *DHSAİDd.*, 55/427.

³⁶ BOA., *DHSAİDd.*, 4/250.

³⁷ BOA., *DHSAİDd.*, 47/99.

Kuruluş amacı dil bilen Müslüman genç kâtiplerin yetiştirilmesi olan Babîâli Tercüme Odası'nda gayrimüslimler yer bulabilmişse de belirgin bir şekilde Müslüman üstünlüğü bulunmaktaydı. Bununla birlikte, gayrimüslimler arasında en fazla Ermeni kökenli memur bulunmaktaydı³⁸. Ancak 1876'ya kadar geçen süreç içerisinde Tercüme Odası'nda üst düzeyde görev alan memurlar arasında Ermenilere çok fazla rastlanılmaz. Yalnızca Sahak Ebru 1854 yılında kısa bir süre için vekaleten Divân-ı Hümâyûn tercümanlığını yürütmüştür. Bir yıl sonra Divân-ı Hümâyûn mütercim-i sâniligine tayin edilerek Tahrirât-ı Ecnebiye müdürlüğüne atanıncaya kadar bu görevinde kalmıştı³⁹.

1850'li yıllara kadar Hariciye Nezâreti'nde yeni birimler oluşturulmasına rağmen hiçbirisi gayrimüslimlerin istihdamını lüzumlu kılmamaktaydı. Fakat Kırım Savaşı öncesinde kızırgan siyasi ortam, diplomasiyi de hareketlendirmişti. Dolayısıyla diplomatik yazışmaları yürüten Babîâli Tercüme Odası'nda evrak trafiğinde yoğunluk da artmıştı. Yine bu dönemde Batılı devletlerle yapılan yazışmaların dışında Hariciye Nezâreti'nin dış temsilcilikleriyle yaptığı yazışmalar da Fransızca kaleme alınmaya başlanmıştı. Dolayısıyla Babîâli Tercüme Odası'nın iş yükünü hafifletecek Tahrirât-ı Ecnebiye Odası adıyla yeni bir birim kurulmuş ve daha sonra adı Tahrirât-ı Hariciye olarak değiştirilmiştir⁴⁰. Tahrirât-ı Hariciye Odası'nın diplomatik yazışmalarla ilgilenmesi kaçınılmaz olarak Fransızca bilen personel ihtiyacını arttırmış ve bu da daha fazla gayrimüslimin istihdamını sağlamıştır.

Tahrirât-ı Hariciye Odası'nda 42 Ermeni kökenli memurun istihdam edildiğini belirleyebildik;

ADI	ÇALIŞTIĞI YILLAR
Mikail Güllaboğlu	1866-1881 ⁴¹
Hamayan Safer	1872-1881 ⁴²
Nişan Safer	1863-1883 ⁴³
Artin Orakoğlu	1866-1867 ⁴⁴

³⁸ Kılıç, M., a.g.t., s. 69.

³⁹ BOA., *DHSAİD.*, 4/178.

⁴⁰ Ahmed Lûtfî Efendi, *a.g.e.*, C. X, s. 69-70.

⁴¹ Hicri 1294-1296 yılları arasında kadrosu Hariciye Nezâreti'nde kalmasına ve maaşını almaya devam etmesine rağmen Islah-ı Maliye Komisyonu'nda geçici görevlendirilmiştir. Bkz. BOA., *DHSAİD.*, 4/770; BOA., *HRSÂİD.*, 21/20.

⁴² BOA., *DHSAİD.*, 1/586; BOA., *HRSÂİD.*, 24/15.

⁴³ BOA., *DHSAİD.*, 18/47; BOA., *HRSÂİD.*, 24/16.

⁴⁴ BOA., *DHSAİD.*, 9/143.

Ohannes Şekib	1875-1878 ⁴⁵
Canik Efendi	1876-1879 ⁴⁶
Rupen Aram	1857/1858-1862/1863 ⁴⁷
Krikor Efendi	1871/1872-1874,1875-1876 ⁴⁸
Simeon Çapan	1876-1880 ⁴⁹
Yusuf Misak	1864-1869 ⁵⁰
Ohan Bağdadliyan	1868/1869 ⁵¹
Artin Kalburiyan	1859-1864 ⁵²
Edvar Bey	1869/1870-1870/1871 ⁵³
Mihran Efendi	1865/1866-1867,1872-1875 ⁵⁴
Artin Dadyan	1855-1857 ⁵⁵
Dakis Efendi	1867/1868-1871/1872 ⁵⁶
Kostan Efendi	1852/1853 ⁵⁷
Ohannes Efendi	1870-1871 ⁵⁸
Mühürtad Babayan	1871-1878 ⁵⁹
Anton Efendi	1855-1856, 1866-1867 ⁶⁰
Tatyos Artin	1857/1858-1862/1863 ⁶¹
Diran Aşnanyan	1876-1879 ⁶²
Rupen Davud	1869/1870-1880 ⁶³
Diran Dadyan	1874/1875-1879/1880 ⁶⁴
Mineciyan Onnik	1875-1884 ⁶⁵

⁴⁵ BOA., *DHSAİDd.*, 1/596.

⁴⁶ BOA., *DHSAİDd.*, 1/608.

⁴⁷ BOA., *DHSAİDd.*, 1/618.

⁴⁸ BOA., *DHSAİDd.*, 1/620.

⁴⁹ BOA., *DHSAİDd.*, 1/628.

⁵⁰ BOA., *DHSAİDd.*, 1/660.

⁵¹ BOA., *DHSAİDd.*, 1/714.

⁵² BOA., *DHSAİDd.*, 1/718.

⁵³ BOA., *DHSAİDd.*, 1/792.

⁵⁴ BOA., *DHSAİDd.*, 1/824.

⁵⁵ BOA., *DHSAİDd.*, 3/216.

⁵⁶ BOA., *DHSAİDd.*, 1/996; BOA., *HRSİDd.*, 20/32.

⁵⁷ BOA., *DHSAİDd.*, 2/246.

⁵⁸ BOA., *DHSAİDd.*, 2/862.

⁵⁹ BOA., *DHSAİDd.*, 2/992.

⁶⁰ BOA., *DHSAİDd.*, 3/264.

⁶¹ BOA., *DHSAİDd.*, 3/506.

⁶² BOA., *DHSAİDd.*, 10/33.

⁶³ BOA., *DHSAİDd.*, 10/95.

⁶⁴ BOA., *DHSAİDd.*, 10/207.

İsteban Çapan	1876-1879 ⁶⁶
Bogos Efendi	1876-1878 ⁶⁷
İsteban Doğramacıyan	1863/1864-1865 ⁶⁸
Ohannes Markaryan	1860/1861-1861/1862 ⁶⁹
Mıgırdıç Norikyan	1873-1887 ⁷⁰
Manuk Azaryan	1873-1875 ⁷¹
Mike Efendi	1866/1867-1873 ⁷²
Ohannes Nuryan	1856/1857-1870 ⁷³
Rupen Karakaşyan	1873-? ⁷⁴
Civanyan Nişan	1876-1880 ⁷⁵
Gabriyel Noradukyan	1871-1873 ⁷⁶
Karabet Oyan	1876-1878/1879 ⁷⁷
Sahak Ebru	1857-1867 ⁷⁸
Tade Andonyan	1869/1870-1875 ⁷⁹
Artin Süseyan	1867-1871 ⁸⁰
Yusuf Dominyan	1863 ⁸¹
Hızır Rakım	1866-1868 ⁸²

Tahrirât-ı Hariciye Odası'nda diğer gayrimüslim milletlere göre Ermenilerin bariz üstünlüğü söz konusudur⁸³. Bunun en önemli sebebi hiç şüphesiz odanın idaresinin uzun yıllar Ermeni kökenli isimlerin elinde

⁶⁵ BOA., *DHSAİDd.*, 10/267; Mineciyan Onnik'e ait ikinci bir sicil kaydı daha bulunmaktadır. Fakat bu kayıt katalogda Evnik Efendi adıyla geçmektedir. Bkz. BOA., *DHSAİDd.*, 18/259.

⁶⁶ BOA., *DHSAİDd.*, 10/623.

⁶⁷ BOA., *DHSAİDd.*, 14/409.

⁶⁸ BOA., *DHSAİDd.*, 18/271.

⁶⁹ BOA., *DHSAİDd.*, 18/423.

⁷⁰ BOA., *DHSAİDd.*, 19/74.

⁷¹ BOA., *DHSAİDd.*, 22/159; BOA., *HR.MTV.*, 609/20, 11 Mart 1880.

⁷² BOA., *DHSAİDd.*, 22/299.

⁷³ BOA., *DHSAİDd.*, 25/11.

⁷⁴ BOA., *DHSAİDd.*, 37/207.

⁷⁵ BOA., *DHSAİDd.*, 76/393.

⁷⁶ BOA., *DHSAİDd.*, 81/473.

⁷⁷ BOA., *DHSAİDd.*, 122/381.

⁷⁸ BOA., *DHSAİDd.*, 4/178.

⁷⁹ BOA., *DHSAİDd.*, 4/370.

⁸⁰ BOA., *DHSAİDd.*, 5/931.

⁸¹ Tahrirât-ı Hariciye Odası'nda yalnızca 20 gün mülazemetle çalıştıktan sonra Korfu Baş Şehbenderliği kançılarlığına tayin edilmiştir. BOA., *HRSİDd.*, 3/18.

⁸² BOA., *DHSAİDd.*, 4/706.

⁸³ Tahrirât-ı Hariciye'de 1876 yılına kadar istihdam edilen Gayrimüslimlerden yalnız 16'sının kökeni Ermeni değildi. Bkz. Kılıç, M., a.g.t., s. 90.

kalmasıdır. Kuruluşundan 1876 yılına kadar geçen süre içerisinde Tahrirât-ı Hariciye (Ecnebiye) Odası'nın başında görev yapan isimler şunlardır;

Adı	Çalıştığı Yıllar
Rüstem Bey	1850/1851-1856/1857
Sahak Ebru	1857-1867
Serkiz Efendi	1866/1867-1872/1873
Münir Efendi	1872/1873-1874/1875
Hamdi Bey	1875
Serkiz Efendi	1875
Ohannes Efendi	1875-1876 ⁸⁴

Babiâli Tercüme Odası'nın başındaki isim olan Divân-ı Hümâyûn Tercümanlığı görevinde 1876'ya kadar hiçbir Ermeni bulunmamışken görüldüğü üzere Tahrirât-ı Hariciye Odası'nda Münir Efendi ve Hamdi Bey'in toplam üç-dört yıl kadar süren memuriyetleri dışında hep Gayrimüslim müdürler tarafından idare edilmiştir. Bunların arasında da İtalyan kökenli Rüstem Bey dışındakiler Ermeni asıllıdır. Bu durum diplomasinin başındaki kişilerin, özellikle Âli ve Fuat Paşaların, tenkit edildikleri hususlardan biri olacaktır.⁸⁵

Tahrirât-ı Hariciye Müdürlüğü'nü üstlenen Ermeni asıllı memurlar arasında Sahak Ebru içlerinden en iyi bilinen isimdir. 15 Eylül 1823 tarihinde İzmir'de doğan⁸⁶ Sahak Ebru, bu şehirdeki Fransız ve Ermeni okullarında eğitim aldıktan sonra İstanbul'a gelerek 1849 yılında mülazemetle Babiâli Tercüme Odası'nda işe başladı. Tercüme Odası'nda çalıştığı sırada Takvim-i Vekayi'nin Fransızca⁸⁷ nüshasını çıkarmakla görevlendirildi⁸⁸. 1852'de sâlise ve 1854'te sâniye rütbelerine yükselen Sahak Ebru, kısa bir süreliğine Divân Tercümanlığı'nı da vekaleten yürütmüştür. 1856 yılında 3400 kuruş maaşla Divân-ı Hümâyûn mütercim-i

⁸⁴ Hakkında çok fazla bilgi sahibi olamadığımız Ohannes Efendi, Tahrirât-ı Hariciye Odası serhalifeliği görevini yürütürken 1875 yılında Serkiz Efendi'nin yerine ulâ sınıf-ı sâniye rütbesi ile müdürlüğe tayin edilmiştir. Bkz. BOA., *İ.HR.*, 16173, (2 Ca 1292/6 Haziran 1875).

⁸⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, (Yay. Haz. Yusuf Hallaçoğlu), İstanbul 1980, s. 1-2.

⁸⁶ Aykan Candemir, Vağarşag Seropyan, "Ebruyan, Sahak", *YYOA*, C. I, İstanbul 1999, s. 78.

⁸⁷ Sahak Ebru'nun sicil kaydında Fransızca'nın yanı sıra Türkçe, Ermenice, İngilizce, İtalyanca ve Rumca bildiği ifade edilmiştir. Bkz. BOA., *DHSAİDd.*, 4/178.

⁸⁸ BOA., *İ.MVL.*, 6647, (16 C 1267/18 Nisan 1851); BOA., *A. MKT. NZD.*, 33/13, (25 C 1267/27 Nisan 1851). Sahak Ebru'nun, Takvim-i Vekayi'nin Fransızca nüshasını tercümede yaptığı hizmetleri için 1000 kuruş maaşla ödüllendirilmesine dair bkz. BOA., *A.AMD.*, 80/62, (1273/1856-1857)

sânîliğine getirildi. 1857 yılının Ocak ayında ise Tahrirât-ı Ecnebiye Müdürü Rüstem Bey'in Torino'ya maslahatgüzar tayin edilmesiyle onun yerine atandı⁸⁹.

On yıldan uzun bir süre Tahrirât-ı Hariciye'nin başındaki isim olan Sahak Ebru bu dönemde farklı görevlerde de bulunmuştur. 1860 yılında Fuat Paşa maiyetinde Suriye'ye giden Sahak Ebru, burada 1861 Cebel-i Lübnan Nizamnamesi'ni hazırlayan komisyonda yer aldı⁹⁰. Fuat Paşa'nın ayrıldığı dönemde üç ay için Memuriyet-i Fevkâlâde Riyâseti vekilliğinde bulunup 1862 yılında İstanbul'a geri dönmüştür⁹¹.

1864 yılında Osmanlı Devleti adına borçlanma görüşmelerinde bulunmak için Londra ve Paris'te temaslarda bulundu. Dönüşünde istikraz hesaplamalarıyla uğraştığı gerekçesiyle Tahrirât-ı Hariciye Odası'ndaki görevine devam etmemiş ve 1867'de azledilmiştir⁹². Hakkında kurulan tahkikat komisyonu tarafından zimmetine para geçirmekten suçlu bulundu. Fakat bu kusurundan dolayı bir mahkumiyet almamış yalnızca zimmetine geçirdiği parayı Hazine'ye ödemekle yükümlü tutulmuştur⁹³.

Azledilmesinden sonra uzun süre boşta kalan Sahak Ebru, 1875 yılında Kürtlerin iskânına dair Babiâli'de oluşturulan komisyon azalığına seçilmesiyle yeniden devlet hizmetine girebildi. 1876 yılında atandığı Filibe Fevkâlâde Komisyonu'nda önce âzâ, ardından reis olarak görev yaptı. 1877'nin sonunda 12. Dâire-i Belediye başkanlığına ve 1878'de Hariciye kitâbetine tayin edildi. Bir yıl sonra Şûrâ-yı Devlet üyeliğine seçilen Sahak Ebru 8 Ağustos 1900 tarihindeki ölümüne kadar bu görevde kaldı⁹⁴.

Ermeniler yalnızca Tahrirât-ı Hariciye Odası'nın müdürlüğü görevinde değil serhalifelik ve mümeyyizlik gibi üst düzey memuriyetlerde de bulunmuşlardır. Sahak Ebru'nun Şam'da görevli bulunduğu yıllarda Kirkor Odyan Efendi serhalife ve Serkiz Hamamciyan Efendi halife muavini sıfatıyla Tahrirât Odası'nın idaresini üstlenmişlerdi⁹⁵. Bir süre sonra Serkiz Efendi serhalifelik görevini üstlenmiş ve onun Tahrirât-ı Hariciye Müdürlüğü'ne tayin edilmesinden sonra bu göreve Pertev (Anton) Efendi

⁸⁹ Takvim-i Vekayi, *Def'a* 550, 4 B 1273.

⁹⁰ Şam'daki hizmetlerinden dolayı Sahak Ebru'ya ûlâ sınıf-ı sânisî rütbesi verilmiştir. Bkz. Takvim-i Vekayi, *Def'a* 607, 11 Ş 1277.

⁹¹ BOA., *DHSAİDd.*, 4/178.

⁹² Ahmed Lûtfî Efendi, *a.g.e.*, C. XI, s. 36.

⁹³ Sezai Balcı, "Bir Osmanlı-Ermeni Aydın ve Bürokratı: Sahak Abro", Osmanlı Siyasal ve Sosyal Hayatında Ermeniler, Yay. Haz. İbrahim Erdal, Ahmet Karaçavuş, İstanbul 2009, s. 123-124.

⁹⁴ BOA., *DHSAİDd.*, 4/178.

⁹⁵ Takvim-i Vekayi, *Def'a* 606, 29 B 1277.

getirilmişti⁹⁶. 1866 yılında ise odanın mübeyyizliğini yine bir Ermeni olan Hızır Rakım Efendi getirilmiş ve yaklaşık üç yıl görevde kalmıştır⁹⁷. Aynı yıl Güllaboğlu Mikail ikinci mukayyidliğine atanmıştır. Uzun yıllar bu görevi sürdüren Mikail Efendi 1877'de birinci mukayyidliğine ve 1881'de Hariciye tercümanlığına tayin edilmiştir⁹⁸.

1869 yılında Tahrirât-ı Hariciye Odası'nda yapılan yeni düzenlemeyle birlikte odanın serhalife ve mümeyyizi de değiştirilmiştir. Odanın serhalifesi Pertev Efendi (Anton) Maarif-i Umumiye Meclis-i Kebîri azalığına atanmasından dolayı yerine odada mümeyyiz olarak görev yapan Ohannes Nuryan tayin edilmişti⁹⁹. Ohannes Efendi, II. Mahmud'un sarraflarından Nuryan Karabet'in oğluydu. İstanbul'da Ermeni okullarında eğitim aldıktan sonra 2,5 yıl Paris'te hukuk ve edebiyat okumuştur. Ohannes Nuryan devlet hizmetine 1856 yılında Tahrirât-ı Hariciye Odası'nda başlamıştır. Altı yıl kadar burada çalıştıktan sonra Sırbistan Komiserliği kitâbeti ve Belgrad Vilayet tercümanlığı görevlerinde bulundu. 1868'de Tahrirât-ı Hariciye mümeyyizliğine tayin edildi. 11 Kasım 1869 tarihinde 3500 kuruş maaşla oda serhalifelğine atanmış ve bir süre Tahrirât-ı Hariciye müdürlüğünü vekaleten yürütmüştür. 1870-1872 yılları arasında Napoli Baş Şehbenderliği yapan Ohannes Nuryan İstanbul'a döndükten sonra Divân-ı İstinaf Ceza ve Hukuk daireleri üyeliğine ve 1876'da Şûrâ-yı Devlet azalığına seçilmişti¹⁰⁰. Ohannes Efendi, Hilal-ı Ahmer Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldığı gibi bir süreliğine İkinci Başkanlığı'nı da yürütmüştür¹⁰¹.

1875 yılının sonlarında Tahrirât-ı Hariciye Odası'nda dört şube kurulmasından sonra bu şubelerin başına getirilen isimler arasında da Ermeniler bulunmaktadır. İlk kurulduğu sırada Umûr-ı Telgrafî Şubesi'ne Haçik Efendi getirilmişti¹⁰². İstevan Çapan Efendi ise 22 Haziran 1876 tarihinde Kuyûdât Şubesi serhalifesi tayin edilmişti¹⁰³.

Tahrirât-ı Hariciye Odası'nda çalışan önemli simalardan biri de Nişan Safer Efendi'dir. 1863 yılında Tahrirât-ı Hariciye Odası'nda mülazemetle devlet memuriyetine adım atmıştı. 1873 yılında 2500 kuruş maaşla odanın mümeyyizliğine ve iki yıl sonra Tahrirât-ı Hariciye Umûr-ı Şehbenderi Şubesi serhalifelğine tayin edilmiştir. 14 Ağustos 1876'da Tahrirât-ı

⁹⁶ BOA., *DHSAİDd.*, 3/264.

⁹⁷ BOA., *DHSAİDd.*, 4/706.

⁹⁸ BOA., *DHSAİDd.*, 4/770; BOA., *HRSİDd.*, 21/20.

⁹⁹ BOA., *İ.HR.*, 14250, (25 B 1286/31 Ekim 1869).

¹⁰⁰ BOA., *DHSAİDd.*, 25/11.

¹⁰¹ Pamukciyan, *a.g.e.*, s. 328.

¹⁰² *Salname-i Devlet-i Aliyye* 1293, s. 65.

¹⁰³ BOA., *DHSAİDd.*, 10/623.

Hariciye Mühimme müdürlüğüne atanan Nişan Safer Efendi bir süre odanın müdürlüğünü vekaleten yürütmüştür¹⁰⁴.

Tahrirât-ı Hariciye'nin alt birimi olarak kurulan Tahrirât-ı Hariciye Evrak Odası bünyesinde de Ermeni kökenli memurlar istihdam edilmiştir;

ADI	ÇALIŞTIĞI YILLAR
İstevan Çapan	1862/1863-1876 ¹⁰⁵
Gabriyel Noradukyan	1871 ¹⁰⁶
Mıgırdıç Norikyan	1862-1873 ¹⁰⁷
Ohan Bağdadliyan	1862/1863-1865 ¹⁰⁸
Simeon Çapan	1872-1876 ¹⁰⁹
Manukyan Kirkor	1864/1865-1866/1867 ¹¹⁰
Güllaboğlu Mikail	1866 ¹¹¹
Hızır Rakım	1862/1863-1866 ¹¹²
Vahram Dadyan	1874-1876 ¹¹³
Bedros Berberyian	1874-? ¹¹⁴
Onnik Maksud	1875-1877, 1882-1885 ¹¹⁵
Nazar Hazaros	1870/1871-1876 ¹¹⁶
İstefan Arzuman	1863/1864-1870/1871 ¹¹⁷
İlyas Cayan	1869/1870-1878/1879 ¹¹⁸

Gayrimüslim memurların kökeni bakımından Tahrirât-ı Hariciye Evrak Odası'ndaki durum Tahrirât-ı Hariciye'den farklı değildi. 14 Ermeni memura karşılık farklı milliyete mensup yalnız dört gayrimüslim memur bulunmaktaydı¹¹⁹.

¹⁰⁴ BOA., *DHSAİD.*, 18/47; BOA., *HRSAlDd.*, 24/16.

¹⁰⁵ BOA., *DHSAİDd.*, 10/623.

¹⁰⁶ BOA., *DHSAİDd.*, 81/473.

¹⁰⁷ BOA., *DHSAİDd.*, 19/74.

¹⁰⁸ BOA., *DHSAİDd.*, 1/714.

¹⁰⁹ BOA., *DHSAİDd.*, 1/628.

¹¹⁰ BOA., *DHSAİDd.*, 5/917.

¹¹¹ BOA., *DHSAİDd.*, 4/770; BOA., *HRSAlDd.*, 21/20.

¹¹² BOA., *DHSAİDd.*, 4/706.

¹¹³ BOA., *DHSAİDd.*, 2/954.

¹¹⁴ BOA., *DHSAİDd.*, 37/215.

¹¹⁵ BOA., *DHSAİDd.*, 37/309.

¹¹⁶ BOA., *DHSAİDd.*, 55/121.

¹¹⁷ BOA., *DHSAİDd.*, 1/52.

¹¹⁸ BOA., *DHSAİDd.*, 4/374.

¹¹⁹ Kılıç, M., a.g.t., s. 99.

Kuruluşundan incelediğimiz dönemin sonuna kadar odanın müdürlüğünü üstlenen İstefan Arzuman ve İlyas Cayan da Ermeniydiler. İstefan Arzuman Efendi, Osmanlı Hariciyesi'nde erken dönemlerde görev alan Ermenilerden birisidir. 1843 yılında Babıâli Tercüme Odası'nda göreve başlayan Arzuman Efendi, Kırım Savaşı sırasında Ömer Paşa maiyetinde Fransızca Başkâtipliği'ni üstlenmişti. Bu görevinden sonra Sayda ve Suriye'de Vilayet tercümanlığı yaptı. İzmir, Sırbistan, Girit ve Şam'da çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 1862 yılında Tahrirât-ı Hariciye Evrak Müdürlüğü'ne tayin edilmiştir¹²⁰.

Arzuman Efendi'den sonra bu göreve Akmeşe ve Güherçile Fabrika-yı Hümâyûnları Müdürü İstefan'ın oğlu İlyas Cayan getirilmiştir. Yirmi yaşında iken Bab-ı Zaptiye Mazbata Odası'nda memuriyete başlayan İlyas Cayan iki sene sonra Tahrirât-ı Hariciye'ye geçiş yapmış ve defterdarlık görevini üstlenmiştir. Hicri 1286 (1869/1870) tarihinde Tahrirât-ı Hariciye Evrak müdürlüğüne tayin edilmiş ve bu görevi yaklaşık on yıl sürdürmüştü. Bu tarihten sonra da kariyerine Hariciye Nezâreti'nde devam eden İlyas Cayan uzun yıllar Müsteşar muavinliği yapmıştır¹²¹.

Asli vazifesi Osmanlı tebaası ile yabancılar arasındaki anlaşmazlıkları gidermek olan ve ilk önceleri Hariciye Kitâbeti daha sonra Deâvî-yi Hariciye Kitâbeti ve en son Umûr-ı Hukûkiyye-i Muhtelite adıyla bilinen oda da gayrimüslim memurların istihdam edildiği yerlerden biriydi. Ancak odanın iş yükünün hafif olmasından dolayı istihdam edilen personel sayısı oldukça sınırlı kalmış ve yalnız beş Ermeni kökenli memurun ismi tespit edilebilmiştir;

ADI	ÇALIŞTIĞI YILLAR
İstefan Arzuman Efendi	1871/1872-1872/1873
Gabriel Noradukyan	? ¹²²
Pertev (Anton) Efendi	1876
Sahak Efendi	1872-1901
Ohannes Torosyan	1871-1880

¹²⁰ BOA., *DHSAİDd.*, 1/52.

¹²¹ BOA., *DHSAİDd.*, 4/374.

¹²² Paris'deki eğitiminden İstanbul'a döndükten sonra "mülga Deâvî-yi Hariciye Kitâbeti'ne" devam ettiği ifade edilmektedir. Bu oda 1876 tarihinde ilga edildiğine göre bu tarihte veya bu tarihten önce görev almıştır. Bkz. BOA., *DHSAİDd.*, 81/473.

Kuruluşundan 1876 yılına kadar bu odanın reisliğini yapan isimler arasında üç Ermeni kökenli memur bulunmaktadır. Bu isimlerden ilki Kirkor Odyan Efendi'dir. Tanzimat döneminde Paris'e eğitim için giden ilk Ermeni öğrenciler arasında yer alan Kirkor Odyan,¹²³ dönüşünde Hariciye Nezâreti'nde göreve başladı¹²⁴. Daha sonra Şûrâ-yı Devlet azalığına getirilen Odyan Efendi, 1869 yılında Hariciye Kitâbeti'ne tayin edildi¹²⁵. Mithat Paşa'ya danışmanlık hizmetinde bulunan Odyan Efendi, 1876 Anayasasının hazırlanmasında görev aldı. Mithat Paşa'nın gözden düşmesinin ardından Avrupa'daki muhalif gruplara katılan Odyan Efendi'nin 1863 Ermeni Millet Anayasası'nın hazırlanmasında da büyük katkısı vardır¹²⁶.

Hariciye Katibi Odyan Efendi'nin Aleksandır Karatodori'nin yerine Ticaret müsteşarlığına atanması üzerine daha önce kendisinden bahsettiğimiz İstefan Arzuman Efendi bu göreve getirilmişti¹²⁷. Fakat bir yıl sonra görevini yerine getirecek liyakate sahip olmadığı gerekçesiyle azledilmiştir¹²⁸. Hariciye kitâbeti görevini yürüten son Ermeni ise 1876 yılında altı aylık süre ile bu görevde kalan Pertev (Anton) Efendi olmuştur¹²⁹.

Hariciye Nezâreti'nin gelir, gider ve genel hesap işleriyle uğraşan¹³⁰ Muhasebe Odası'nda çalıştığını tespit edebildiğimiz yalnız üç Ermeni isim bulunmaktadır. Zaten bu odada çalışan personelin sınırlı olması ve yabancı dil bilmekten ziyade, hesap işlerinden anlayan memurlara ihtiyaç duyulması bu sayının az olmasının nedenleridir. Tespit ettiğimiz gayrimüslim memurların hepsi de Ermeni kökenlidir. Aslında Ermenilerin iktisadi ve mali konularla ilgili işlerde görevlendirilmelerine oldukça sık rastlanmasından¹³¹ dolayı bu durum şaşırtıcı değildir.

Buradaki Ermeni memurlar arasında en önemlisi, uzun yıllar odanın başında görev yapan Kirkor Hızır Efendi'dir. Kirkor Efendi, 26 yaşında iken 1866 yılında Muhasebe Odası'nda göreve başlamıştı. 1869 yılında odanın mümeyyizliğine getirildi. 1873'te ise Hariciye Muhasebecisi olarak tayin edildi ve bu görevinde 1896 yılına kadar kaldı¹³². Ohan Bağdadliyan da

¹²³ Vartan Artinian, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu 1839-1863*, (Çev. Zülal Kılıç), İstanbul 2004, s. 74.

¹²⁴ Çarkciyan, *a.g.e.*, s. 100.

¹²⁵ Ahmed Lütfi Efendi, *a.g.e.*, C. XII, s. 66.

¹²⁶ Çarkciyan, *a.g.e.*, s. 100.

¹²⁷ Ahmed Lütfi Efendi, *a.g.e.*, C. XIII, s. 29.

¹²⁸ BOA., *İ.HR.*, 15350, (8 N 1289/9 Kasım 1872)

¹²⁹ BOA., *DHSAİDd.*, 3/264.

¹³⁰ *Devlet-i Aliyye-i Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi 1306*, C. II, s. 168.

¹³¹ Ahmed Güner Sayar, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, İstanbul 2000, s. 284.

¹³² BOA., *DHSAİDd.*, 2/1012.

Hariciye Muhasebe Müdür muavinliği görevinde bulunan isimler arasındadır¹³³. Bu odada görev yaptığını tespit ettiğimiz son isim ise 1872 yılında Babîâli Hazine-i Evrak Odası'ndan geçiş yapan ve altı yıl sonra serhalifeliğe yükselen Haçik Efendi'dir¹³⁴.

Hariciye Evrak Odası'nda görev yaptığını tespit edebildiğimiz yalnız bir Ermeni memur bulunmaktadır. Bogos Efendi, 1875 yılında mülazemetle göreve başladığı Hariciye Evrak Odası'nda bir buçuk yıl çalıştıktan sonra Tahrirât-ı Hariciye'ye geçiş yapmıştır¹³⁵. Yine aynı şekilde Hariciye Matbuat Odası'nda 1877'ye kadar görev almış personel arasında bir Ermeni memurun ismine rastlanmıştır. 1865 yılında Hariciye Matbuat'da göreve başlayan Ovakim Efendi kısa bir süre sonra bu odanın mütercimliğine getirilmişti¹³⁶.

Hariciye Nezâreti'nin 1836'da kuruluşundan Osmanlı'nın 1922'de yıkılışına kadar geçen süre içerisinde 71 nazır görev yapmıştır¹³⁷. Bu nazırlardan dördü gayrimüslim idi. Rum kökenli olan Aleksandır Karatodori 1878-1879 ve Sava Paşa 1879-1880; Ermeni Gabriyel Noradukyan 1912-1913; Arap Hristiyan Yusuf Franko, 1919 yıllarında Hariciye Nazırlığı görevinde bulunmuşlardır¹³⁸. Fakat görüldüğü üzere bu isimlerden hiçbiri 1876 öncesinde bu göreve getirilmemiştir. Osmanlı hükümetine giren ilk gayrimüslim nazırın 1868 yılında tayin edildiği düşünüldüğünde bunun dar bir zaman diliminde gerçekleşmemesi belki şaşırtıcı olmayabilir. Ancak Babîâli resmi olarak gayrimüslimlerin bürokraside ilerlemeleri için tüm engelleri kaldırmış olmasına rağmen bazı makamları işgal etmelerini doğru bulmamaktaydı ve Hariciye Nezâreti de bunlardan biriydi¹³⁹. Her ne kadar 1876 sonrasında dört Gayrimüslim nazırlık makamını işgal etmiş olsalar da göreve getirildikleri dönemlerin olağanüstü durumları göz önünde tutulduğunda bu anlayışın değişmediği söylenebilir¹⁴⁰.

Nazırdan sonra Hariciye Nezâreti'nin en önde gelen ismi müsteşardı. Hariciye Nezâreti'nin hemen ardından ihdas edilen müsteşarlık makamı bir

¹³³ BOA., *DHSAİDd.*, 1/714.

¹³⁴ BOA., *DHSAİDd.*, 1/592.

¹³⁵ BOA., *DHSAİDd.*, 14/409.

¹³⁶ BOA., *DHSAİDd.*, 3/844.

¹³⁷ Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)*, İstanbul 2005, s. 8.

¹³⁸ Findley, *a.g.e.*, s. 340.

¹³⁹ Findley, *a.g.e.*, s. 176.

¹⁴⁰ Aleksandır Karatodori ve Sava Paşalar XIX. yüzyıl Osmanlı siyasal yaşamının en kaosu dönemlerinde işbaşı yapmışlardı. Gabriyel Noradokyan, kısa dönemli Hürriyet ve İtilafçıların iktidarı döneminde kendisinin de adem-i merkezîyetçi kliğin önemli simalarından olması bu makamı elde etmesini sağlamıştı. Yusuf Franko Paşa ise Mütareke döneminin Hariciye nazırlarındandı.

süre sonra kaldırıldı. Fakat, 7 Temmuz 1854 tarihli resmi gazete Hariciye Nezâreti'nin iş yoğunluğunun nazik ve önemli meselelerin takibini zorlaştırdığı için nezâretin işlerinin yürütmeye yardımcı olması amacıyla Hariciye Müsteşarlığı'nın yeniden kurulduğu ve Sadaret Müsteşarı Mahmut Bey'in bu göreve getirildiğini duyurdu¹⁴¹. Devlet Salnamelerine göre 1854-1876 yılları arasında 11 farklı isim Hariciye Müsteşarlığı'nda bulunmuştu. 22 yıllık sürecin son beş yılında ilk ikisi Rum ve sonuncusu Ermeni kökenli olan üç Gayrimüslim bu makama işgal ettiler.

1877 öncesinde Hariciye Müsteşarlığı'na getirilen tek Ermeni, daha sonra da uzun yıllar bu görevi yürütecek Artin Dadyan'dır. 1830 yılında İstanbul yakınlarındaki Ayastefanos köyünde dünyaya gelen Artin Dadyan,¹⁴² 1843 yılında eğitim için Paris'e gitti. Burada Sainte Barbe, Louis Le Grand okullarında eğitim aldıktan sonra Sorbonne Üniversitesi'ne devam etmiştir¹⁴³. İstanbul'a dönüşünden sonra 1855 yılında ilk olarak, Tahrirât-ı Hariciye'de göreve başladı. Bir yıl sonra Babiâli Tercüme Odası'na geçiş yapan Artin Dadyan, 1862'de St. Petersburg Sefareti Kâtipliği'ne tayin edildi. 1866 yılında İstanbul'a dönerek Babiâli Tercüme Odası'ndaki görevine devam etmiştir. Bir yıl sonra Şûrâ-yı Devlet Birinci Sınıf muavinliğine atanmıştır. 1872'de sırasıyla Islahat Komisyonu azalığı, Orman müdürlüğü, Maliye Nezâreti müsteşarlığı ve son olarak Orman ve Maden İdâre-i Umûmiye müdürlüğüne getirildi. İki yıl sonra Altıncı Dâire-i Belediye'nin başkanlığını üstlenmişse de yaklaşık bir yıl sonra görevinden alınmıştır. 1875'te Nâfia Nezâreti'nde teşekkül edilen Rumeli Demiryolları Tahkik Komisyonu azalığına ve ardından ikinci kez Altıncı Dâire-i Belediye başkanlığına tayin edildi.

1875 Ağustos ayında bâlâ rütbesiyle, Kostaki Adosiades'in yerine Hariciye Müsteşarlığı'na atanmış ve bu görevi sırasında bir ay Hariciye Nazırlığı'na da vekalet etmişti¹⁴⁴. Bu atamayı hükümetine bildiren İngiliz elçisi, Artin Dadyan'ın Rusya yanlısı olduğunu ima etmektedir. Nitekim atama ve görevden alınma tarihlerinin ikinci defa sadaret makamına getirilen Mahmut Nedim Paşa ile paralellik göstermesi imanın doğruluğunu pekiştirmektedir¹⁴⁵. Artin Dadyan'ın Rusya yanlısı olduğuna dair başka

¹⁴¹ Takvim-i Vekayi, *Def'a* 507, 29 L 1270; Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C. IX, Yay. Haz. Münir Aktepe, İstanbul 1984, s. 100.

¹⁴² BOA., *DHSAİD.*, 3/216.

¹⁴³ Çarkçıyan, *a.g.e.*, s. 106.; Levon Panos Dabağyan, *Türkiye Ermenileri Tarihi*, İstanbul 2003, s. 748.

¹⁴⁴ BOA., *DHSAİD.*, 3/216; Davud Karabet'in ardından Osmanlı kabinesinde yer bulamayan Gayrimüslimler Artin Dadyan'ın vekaleten yürüttüğü Hariciye Nazırlığı döneminde yeniden kabineye girmeyi başarmışlardır. Bkz. *NA., FO.*, 78/2391, 12 November 1875.

¹⁴⁵ Mahmut Nedim Paşa 26 Ağustos 1875 yılında yeniden sadrazamlığa getirilmiş ve 11 Mayıs 1876'da azledilmiştir. Bkz. Danişmend, *a.g.e.*, C. IV, s. 249-255.

ipuçları da bulunmaktadır. Avrupa devletleri arasında cereyan eden gümrük tarifeleri ve ticaret antlaşmalarına dair müzakereler hakkında II. Abdülhamid'e sunduğu bir layihasında Rusya Sefiri Nelidoff ile yaptığı görüşmelere değinerek Rusların İngilizlere karşı Osmanlı Devleti'ne yardıma hazır olduğunu beyan etmekteydi¹⁴⁶.

Artin Dadyan Efendi, hamisi Mahmut Nedim'in azlinden sonra Sadrazam Said Paşa ve Hariciye Nazırı Safvet Paşalar ile yaşadığı sorunlar yüzünden görevinden alınmıştı¹⁴⁷.

Dört yıl boyunca devlet hizmetinden uzak tutulan Artin Dadyan, 1880 yılında yeniden Hariciye müsteşarlığına getirilmişti. Bu dönemde İstanbul'da toplanan Yunan Hududu'na dair konferansta Osmanlı delegeliği ve Patent Komisyonu başkanlığı gibi görevleri de üstlendi. 1884 yılının sonlarında müsteşarlıktan alınmışsa da 24 Eylül 1885 tarihinde üçüncü kez tayin edildi¹⁴⁸. 3 Ekim 1888'de vezirliğe yükselen Artin Dadyan, II. Abdülhamid tarafından Ermeni komitecilerin eylemlerine son vermelerine yönelik girişimlerinde aracılık etmekle de görevlendirilmişti. Bu önemli misyonunda çok da başarılı olamamışsa da Sultan'ın güvenini kazanması sayesinde makamını ölümüne kadar muhafaza etmiştir. 7 Ekim 1901 tarihinde vefat eden Artin Dadyan Beşiktaş'taki Ermeni Kilisesi'ne defnedilmiştir¹⁴⁹.

II. Osmanlı Dış Temsilciliklerinde Ermeniler

Osmanlı Devleti, Avrupa'daki ilk ikamet elçiliğini 1793 yılında Londra'da açmış ve ardından Paris, Viyana ve Berlin'de elçilikleri faaliyete geçmişti. Fakat beklentiler karşılanmadığı için elçiliklere Rum kökenli maslahatgözarlar tayin edilme yöntemi benimsenmişti. Nihayet, 1821 yılında Rum İsyanı'nın başlaması sonucunda bütün Osmanlı temsilciliklerinin kapısına kilit vurulmasıyla ilk ikamet elçilikleri dönemi sona ermiştir. Yine bu isyan süresince izlediği yalnızlık politikasının bedelini ağır ödeyen Osmanlı Devleti, 1830'lu yılların en önemli siyasal olayı Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanında aynı hataya tekrar düşmemek için Avrupa devletleriyle diplomatik ilişkilerini kuvvetlendirmenin çaresine bakmıştır. Bu amaçla 1832 yılından itibaren ikamet elçiliklerini yeniden faaliyete geçirdi.

¹⁴⁶ Recep Çelik, "Osmanlı Bürokrasisinde Ermeniler", Hoşgörü Toplumunda Ermeniler, C. IV, Kayseri 2007, s. 32.

¹⁴⁷ Abdülhak Hamid, Artin Dadyan'ın devletine sadık olduğu için hem kendi cemaatinden bazı kişilerin husumetine uğradığını hem de tok sözlülüğünden dolayı pek çok devlet adamıyla geçinemediğini belirtir. Tarhan, *a.g.e.*, s. 131.

¹⁴⁸ BOA., *DHSAİD.*, 3/216.

¹⁴⁹ Dabağyan., *a.g.e.*, s. 748-763.

İkamet elçiliklerinin yeniden tesis edilmesiyle Ermeniler de çeşitli memuriyetlerle sefarethanelerde çalışmaya başlamışlardır. Buna rağmen, merkez teşkilatındaki üstünlüklerine kıyasla Hariciye Nezâreti'nin dış temsilciliklerinde Ermeniler Rumlara göre daha az yer bulabilmiştir. Aradaki fark maslahatgüzar ve elçilik düzeyinde daha fazladır. 1832-1918 yılları arasında yalnızca beş Ermeni Osmanlı temsilciliklerinin başında görev yapmış ve bunların hiçbiri büyükelçilik düzeyine çıkamamıştır. 1832-1876 yılları arasında görev alan sefirler arasında 12 Fener kökenli bulunmasına rağmen yalnızca Davud Karabet, Aleksan Diran ve Serkiz Hamamciyan Ermeni idi. Ermeni temsilcilerinin sayısının az olması hakkında kesin bir yargıya sahip olmasak da bazı fikirler yürütmek mümkündür.

Diplomasi mesleğinde yalnızca devlet adamlarıyla değil toplumun önde gelen isimleriyle de ilişki kurmak oldukça önemliydi. Fenerliler kendilerini Bizans'ın varisleri olarak gördükleri için Avrupa'nın aristokrat sınıfı ile iletişim kurmakta zorlanmıyorlardı. Oysa Ermeniler, çok eskilere dayanan ticari ilişkilerine rağmen Avrupalılarca bir Doğu toplumu olarak algılanmalarından vazgeçilmiş değildi.

İlk dönemlerde içlerinde diplomasi mesleğine aşina tecrübeli isimlerin bulunmaması da az sayıda Ermeni ismin görev almasında etkili olmuş olabilir. Çeşitli meslek dallarında istihdam edilmelerine rağmen diplomasi alanında ilk defa Babiâli Tercüme Odası'nın kurulmasından sonra istihdam edildikleri görülür. Fakat Sahak Ebru'nun Tahrirât Odası'nın başına getirilmesine kadar Hariciye Nezâreti'nin üst makamlarında yer bulamamışlardır. Daha sonraki dönemlerde ise milliyetçiliğin kuvvetlenmesi Babiâli'yi Ermenileri elçilik gibi kritik görevlere atamada daha hassas davranmaya itmiş olması muhtemeldir.

Davud Karabet, bir Osmanlı temsilciliğinin başında görev alan ilk Ermeniydi. Katolik Ermenilerinden olan Davud Karabet, Mart 1816'da İstanbul'da doğmuştu. Berlin'de bir süre üniversite eğitimi aldıktan sonra Mekteb-i Harbiye'de dil hocalığı yaptı¹⁵⁰. Kamil Paşa'nın Berlin Elçiliği esnasında sefaret tercümanlığını üstlenmişti. Fakat Berlin Elçisi, Davud Karabet'in Fransızca'yı iyi bilmesine rağmen uygunsuz hareketlerde bulunduğunu bu yüzden kendisi ile birlikte İstanbul'a geri dönmesi gerektiği bildirilmişti¹⁵¹.

¹⁵⁰ Davud Karabet'in Türkçe, Ermenice, Rumca, İtalyanca, Almanca, İngilizce ve Fransızca konuşabildiği ifade edilmektedir. Bkz. Ward, *a.g.e.*, London 1887, s. 295-296.

¹⁵¹ Bu belgenin bir kısmı şifreli olduğu için okunamamıştır. Bkz. BOA., *HAT.*, 48176-Y, (27 Z 1254/13 Mart 1839).

David Karabet'in maslahatgüzarlık yaptığı tarihleri kesin olarak tespit edemedik. Kuneralp, 1840-Aralık 1842 tarihleri arasında Berlin mukim maslahatgüzarlığı görevinde bulunduğunu belirtir¹⁵². O halde Kasım 1839'da atanan Nuri Efendi'nin ardından atanmış ve Talat Efendi'nin ortaelçiliğe tayine kadar görevinde kalmış olması gerekir. Fakat Talat Efendi'nin atandığını gösteren 4 Ocak 1843 tarihli Takvim-i Vekayi'de belirtildiğine göre, Berlin sefaretini bir süredir boştu¹⁵³. Bizim buradan çıkardığımız anlam ya Karabet Efendi daha erken bir tarihte görevinden alınmıştı ya da geçici maslahatgüzar olarak görevlendirilmişti.

Daha sonra Paris Baştercümanlığı'nı üstlenen Davud Karabet 1843'te İstanbul'a geri dönmüştür¹⁵⁴. Şevket Efendi maiyetinde yeniden Berlin'de görev aldı¹⁵⁵. Ekim 1846'da, Şevket Efendi'nin Divân-ı Hümâyûn Beylikçiliği'ne atanmasının ardından onun yerine Viyana Sefareti çalışanlarından Sami Efendi getirilmişti. Sami Efendi, görevine başlayınca kadar David Karabet geçici olarak Berlin Maslahatgüzarlığı'na tayin edilmiştir¹⁵⁶. Bir yıl sonra yeniden İstanbul'a geri dönmüştür¹⁵⁷.

Sami Efendi'nin Berlin'in havasına alışamadığı ve ailesinden uzak kaldığı için görevini bırakmak istemesi sonucu Nisan 1848'de Davud Karabet bir kez daha maslahatgüzarlığa tayin edildi¹⁵⁸. Eylül 1850'ye kadar maslahatgüzarlık görevine devam eden Davud Karabet, Konstantin Karaca'nın ortaelçilikle Berlin'e atanmasından dolayı Viyana Sefaret Müsteşarlığı'na getirilmiştir¹⁵⁹. Yaklaşık bir yıl bu görevinde kalan Karabet, özel işleri için İstanbul'a geldiğinde geri dönmesine gerek olmadığı için, maaşı 6.000 kuruştan 2.000 kuruşa indirilerek bir müddet daha Babıâli Tercüme Odası'na devam etti¹⁶⁰. Davud Karabet, Âlî Paşa'nın himayesini

¹⁵² Kuneralp, bu bilgiyi vermesine rağmen Davud Karabet'in adını Osmanlı sefirleri arasında zikretmez. Sinan Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber*, İstanbul 2003, s. 70.

¹⁵³ Takvim-i Vekayi, *Def'a* 249, 2 Z 1258.

¹⁵⁴ *TTK*, Y 1015, s. 64-65.

¹⁵⁵ *Almanach de Gotha 1847*, s. 532.

¹⁵⁶ Takvim-i Vekayi, *Def'a* 305, 3 Za 1262.

¹⁵⁷ BOA., *İ.HR.*, 1856, 25 R 1263.

¹⁵⁸ Bu belgeden mukim veya fevkalade maslahatgüzar olduğu ifade edilmemektedir. Fakat hem Devlet Salnamelerinde adının geçmesi hem de iki yıldan fazla görev yapması mukim maslahatgüzar olduğu fikrini kuvvetlendiriyor. Bkz. BOA., HR.MKT., (15 Ca 1264/19 Nisan 1848); *Salname-i Devlet-i Aliyye 1265*, s. 88; *Salname-i Devlet-i Aliyye 1266*, s. 48.

¹⁵⁹ Ahmed Lütfî Efendi, *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi*, C. IX, Yay. Haz. Münir Aktepe, İstanbul 1984, s. 34.

¹⁶⁰ Bu belgelerde "kadimi vechle" ifadesi kullanıldığına göre daha önceki dönemlerde de Babıâli Tercüme Odası'nda görev yapmıştır. Bkz. BOA., *İ.HR.*, 3927, (16 Z 1267/12 Ekim 1851); BOA., HR.MKT., 38/82, (8 M 1268/3 Kasım 1851).

gören isimler arasındaydı. Onun nazırlığı döneminde Hariciye Nezâreti Baştercümanlığı'na atanmış ve 1855 Viyana Konferansı'nda beraberinde giden heyette yer almıştı¹⁶¹. Ardından Viyana Başşehbenderliği'ne tayin edildi. 1860 yılında Âli Paşa'nın mühürdarı Mehmet Efendi'nin azliyle Telgraf Müdürlüğü'ne getirildi¹⁶².

9 Haziran 1861 tarihli Beyoğlu Protokolü'ne göre Cebel-i Lübnan'da yeni düzenlemeler yapılacaktı. Bu düzenlemelerden birisi de Cebel-i Lübnan Sancağı'nın başına bir Hıristiyan mutasarrıfın atanması zorunluluğuydu. Âli Paşa'nın himayesini bir kez daha gören Davud Karabet bu göreve tayin edilen ve vezaret rütbesi alan ilk gayrimüslim oldu¹⁶³. 1868'de, Osmanlı hükümetinde yer alan ilk gayrimüslim nazır Kirkor Agaton'un göreve getirilmesinden iki ay sonra vefat etmesinin ardından Nâfia Nazırlığı'na tayin edildi¹⁶⁴. Baron Hirsch ile yapılan Rumeli Demiryolları mukavelesinde zimmetine para geçirek devleti büyük zarara uğratmıştı¹⁶⁵. 1871 yılında sağlık gerekçeleriyle görevinden alındı¹⁶⁶. Tedavi amacıyla mı yoksa bulaştığı yolsuzluktan dolayı mı Osmanlı ülkesinden ayrıldığını çözemediğimiz Davud Karabet önce Sakız'a ardından Fransa'daki Biarritz'e yerleşmiş ve 1873'te orada vefat etmiştir¹⁶⁷.

Hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadığımız Katolik Ermeni kökenli Feshane müdürü Aleksan Diran Bey 1857 yılında Brüksel maslahatgüzar olarak atanmıştı¹⁶⁸. Lahey Sefiri Konstantin Karaca'nın ölümünden sonra geçici olarak bu sefaretin işleriyle ilgilenmek görevi de Diran Bey'e verilmişti¹⁶⁹. Fakat Brüksel Sefareti, 1860'da kapatılan elçilikler arasında olduğu için Aleksan Diran Bey'in görevi de bitmiş oldu. Diran Bey'in, uygun bir elçilik hizmeti olduğunda görevlendirilmesi düşünülmüşse de gerçekleşmemiştir. 1863 yılında, Arif Efendi'nin yerine Telgraf Müdürü tayin edilmiş¹⁷⁰ fakat bu görevinde bir buçuk ay kadar kalabilmiştir. Üç ay

¹⁶¹ Viyana'ya gideceği için kendisine rütbe-i sâniye sınıf-ı sânişi verilmesine dair bkz. BOA., *İ.HR.*, 5876, (1 Ş 1271/19 Nisan 1855).

¹⁶² BOA., *A.MKT.NZD.*, 322/89, (11 S 1277/29 Ağustos 1860).

¹⁶³ Ahmed Lütfi Efendi, *a.g.e.*, C. IX, İstanbul 1984, s. 164; Protokole taraf olan devletler Karabet'in tayinine itirazda bulunmalarına rağmen sürpriz bir isim olarak yorumlamışlardır. Bkz. NA., *FO.*, 78/1572, 18 June 1861.

¹⁶⁴ Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C. XII., Yay. Haz. Münir Aktepe, Ankara 1991, s. 14.

¹⁶⁵ Ahmed Cevdet, *Ma'rûzât*, Yay. Haz. Yusuf Hallaçoğlu, İstanbul 1980, s. 202-206.

¹⁶⁶ NA., *FO.*, 78/2175, 26 June 1871.

¹⁶⁷ Pamukciyan, *a.g.e.*, s. 206.

¹⁶⁸ Takvim-i Vekayi, *Def'a* 558, 2 R 1274.

¹⁶⁹ BOA., *HR.SFR.*(4), 36/58, 18 Temmuz 1860.

¹⁷⁰ Takvim-i Vekayi, *Def'a* 704, 26 M 1280.

sonra yeniden aynı göreve getirilerek bir sene kadar Telgraf Müdürlüğü'nü yürütmüştür¹⁷¹.

Daha önce Tahrirât-ı Hariciye Odası'nda muavinlik, serhalifelik ve müdürlük görevlerinde bulunduğunu belirttiğimiz Serkiz Hamamcıyan ise, 1872'de Roma sefaretine elçi tayin edilir. İki yıl sonra eski vazifesi Tahrirât-ı Hariciye Müdürlüğü'ne geri dönmüşse de¹⁷² kısa bir süre sonra bu görevinden de alınır¹⁷³.

Merkez teşkilatlarıyla karşılaştırılınca Osmanlı temsilciliklerinde çalışan memurların tespit etmek daha kolaydır. Bu konuda bize Hicri 1264 (1847-1848) yılından itibaren basılan Devlet Salnamelerini esas alarak bazı tespitler yapmak mümkün olmuştur. 1264-1293 yılları arasında basılan Devlet Salnamelerine göre, 79 Gayrimüslim ve yabancı kökenli ismin Osmanlı temsilciliklerinde görev aldığı ortaya çıkmaktadır. Sadece isimler üzerinden kesin sayıyı bulmamız zor olmakla birlikte tespit edebildiğimiz kadarıyla en az 24 isim Rum kökenliydi. Fakat dört Romen¹⁷⁴ ve iki Bulgar¹⁷⁵ diplomat arasında hellenize olmuş isimler bulunduğu göz önüne alınırsa Rumların sayısının daha fazla olduğu söylenebilir. Rumlardan sonra ise 21 kişi ile Ermeniler en fazla sayıda diploması hizmetinde görev alan millettir. Sicil kayıtlarında ise 13 Ermeni ismin maiyet memuru olarak görev yaptığı tespit edilmiştir;

ADI	ÇALIŞTIĞI YER ve YILLAR
Yusuf Misak	Atina 1872-1875, Berlin 1875-1876, Roma 1876-1881 ¹⁷⁶
Ohan Bağdadlıyan	Viyana 1875-1877 ¹⁷⁷
Artin Kalburyan	Roma 1873-1874 ¹⁷⁸
Minas Aram	Viyana 1876-1877 ¹⁷⁹
Arakel Sisak Dadyan	Paris 1838-1839 ¹⁸⁰

¹⁷¹ Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C. X, Yay. Haz. Münir Aktepe, Ankara 1988, s. 44.

¹⁷² Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C. XV, Yay. Haz. Münir Aktepe, Ankara 1993, s. 61.

¹⁷³ BOA., *İ.HR.*, 16173, (2 Ca 1292/6 Haziran 1875).

¹⁷⁴ Aleksandır Kallimaki, Kostaki Karaca, Yanko Karaca ve Kristidi Efendi Romen kökenli diplomatlardı.

¹⁷⁵ Aleko Vogorides ile Paris'te ataşelik görevinde bulunmuş olan Aleksandır Bulgar kökenlidir.

¹⁷⁶ BOA., *DHSAİDd.*, 1/660.

¹⁷⁷ BOA., *DHSAİDd.*, 1/714.

¹⁷⁸ BOA., *DHSAİDd.*, 1/718.

¹⁷⁹ BOA., *DHSAİDd.*, 1/810.

¹⁸⁰ BOA., *DHSAİDd.*, 2/10.

Artin Dadyan	Paris 1862-1866 ¹⁸¹
Pertev Efendi	Atina 1853/1854-1855/1856, St. Petersburg 1859/1860-1861/1862 ¹⁸²
Takur Hamamciyan	Roma 1873-1874 ¹⁸³
Manas Efendi	Paris 1846-1848, Viyana 1850-1855/1856 ¹⁸⁴
Agop Divitciyan	Londra 1855/1856-1858/1859 ¹⁸⁵
Gabriyel Noradukyan	Paris 1873-1875 ¹⁸⁶
Mihran Efendi	St. Petersburg 1876-1877 ¹⁸⁷
Dominyan Efendi	Viyana 1874-1875 ¹⁸⁸

Devlet Salnameleri ve sicil kayıtlarındaki bilgilere rağmen elçiliklerde görev yapmış personeli belirlemek oldukça çetrefilli bir iştir. Özellikle salnamelerin olmadığı yıllarda görev yapmış isimleri ortaya çıkarmak daha zor oldu. Yine de eldeki bilgiler ışığında tespit edebildiğimiz Ermeni maiyet memurları hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

Babiâli Tercüme Odası'nda görev alan ilk Ermeni olan Zenop Efendi, aynı zamanda maiyet memuru olarak bir elçilikte görev alan ilk Ermeniler arasındadır. Ahmet Fethi Paşa Viyana'ya atandığında onun maiyetine tercüman olarak atanmış¹⁸⁹ ve beş yıl kadar görevinde kalmıştır¹⁹⁰. Tercümanlığın yanı sıra ressamlıkla da öne çıkan Manas ailesinden Viyana'da görev yapan tek isim Zenop Efendi değildi. Oğullarından Kaspar Manas Paris'te eğitim aldıktan sonra¹⁹¹ uzun yıllar Viyana'da görev yapacaktı¹⁹². Diğer oğlu Aleko da Viyana'da ikinci tercüman olarak görev aldıktan sonra Bosna Valisi Tahir Paşa maiyetine tayin edilecekti¹⁹³. Zenop

¹⁸¹ BOA., *DHSAİDd.*, 3/216.

¹⁸² BOA., *DHSAİDd.*, 3/264.

¹⁸³ BOA., *DHSAİDd.*, 4/270.

¹⁸⁴ BOA., *DHSAİDd.*, 4/604.

¹⁸⁵ BOA., *DHSAİDd.*, 55/427.

¹⁸⁶ BOA., *DHSAİDd.*, 81/473.

¹⁸⁷ BOA., *DHSAİDd.*, 1/824.

¹⁸⁸ BOA., *HR.SAİDd.*, 3/18.

¹⁸⁹ BOA., *HAT.*, 35118, (1251/1835-1836).

¹⁹⁰ BOA., *İ.HR.*, 205, (14 Ra 1256/16 Mayıs 1840).

¹⁹¹ 1840'da Paris'e tıp eğitimi için gitmiştir. Bkz. Adnan Şişman, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Öğrenciler (1839-1876)*, Ankara 2004, s. 131.

¹⁹² Bir arşiv belgesinde 28 yıldır devlet hizmetinde olduğunu ifade etmiştir. Kevork Pamukciyan, 31 yıl Viyana sefaretinde görev yaptıktan sonra Paris'te çalıştığını ifade etse de bu bilgiyi teyit edemedik. Adı en son 1286 Devlet Salnamesi'nde Viyana Sefareti çalışanları arasında zikredilmektedir. Bkz. BOA., *HR.MTV.*, 609/2, 21 Eylül 186; *Salname-i Devlet-i Aliyye 1286*, s. 149; Pamukciyan, *a.g.e.*, s. 297.

¹⁹³ Mehmed Salahaddin, *Bir Türk Diplomatının Evrak-ı Siyasiyesi*, İstanbul 1306, s. 122.

Efendi'nin kardeşinin çocuğu Antuvan Manas, 1846'da tayin edildiği Paris Sefareti'nde iki yıl görev yaptıktan sonra istifa etmişti. 1850'de atandığı Viyana Sefareti'nde altı yıl görev yapmıştır¹⁹⁴. Erken dönemlerde Viyana'da görev almış Ermeni isimlerden biri de Sahak Ebru'nun amcası Averdik idi. 1839'da Kaptan-ı Derya Ahmet Paşa'nın himayesine girdikten sonra Sadaret tercümanlığında 1842'ye kadar istihdam edilmiştir¹⁹⁵. Aynı yıl Viyana Sefareti tercümanlığına tayin edilen¹⁹⁶ Averdik daha sonra Paris'te görev almıştır¹⁹⁷. Bu isimler dışında 1874-1875'te ikinci kâtip Ermeni Katolik Yusuf Dominyan¹⁹⁸, Ohan Bağdadliyan¹⁹⁹ ve Temaşvar'da kançılar iken arşivlerin yeniden düzenlenmesi için fahri ataşelikle tayin edilen Ohan Bağdadliyan'ın kardeşi Aram²⁰⁰ incelediğimiz dönemde Viyana'da görev alan isimlerdi.

Paris ve Londra'da görev yapmış gayrimüslimler arasında Ermeni Agop Gircikyan da bulunmaktaydı. Mustafa Reşit Paşa, 1835'te Paris'e giderken danışmanı olan Agop Gircikyan'ı birinci tercümanı olarak yanına almıştı²⁰¹. Bu yıllarda Paris'te hem elçilikte çalıştı hem de eğitimine devam etti²⁰². 1838'de Reşit Paşa, Londra'ya giderken yine ona eşlik etmiş²⁰³ hatta onun dönmesinden sonra da kısa bir süre için Londra'daki tercümanlık görevini sürdürmüştür²⁰⁴. Mustafa Reşit Paşa'nın 1841-1843 yılları arasındaki Paris Sefareti sırasında da tercümanlığını üstlenmişti. 1854 yılı sonlarında Viyana

¹⁹⁴ Tercümanlık hizmetinden alınan Antuvan Manas'ın yeni bir göreve tayinine kadar Tercüme Odası'na devam etmesine dair bkz. BOA., *A.DVN.*, 114/92, (21 Za 1272/24 Temmuz 1856). Daha sonraki yıllarda çeşitli görevlerde bulunan Antuvan Manas Beşinci, Yedinci ve Sekizinci Daire-i Belediyelerde müdürlük de yapmıştır. Bkz. BOA., *DHSAİDd.*, 4/604.

¹⁹⁵ Sezai Balcı, "Bir Osmanlı-Ermeni Aydın ve Bürokratı: Sahak Abro", *Osmanlı Siyasal ve Sosyal Hayatında Ermeniler*, Yay. Haz. İbrahim Erdal, Ahmet Karaçavuş, İstanbul 2009, s.107.

¹⁹⁶ BOA., *İ.HR.*, 741, (3 Z 1257/16 Ocak 1842)

¹⁹⁷ *Almanach de Gotha 1847*, s. 380. İstanbul'a dönünce bir müddet Babıâli Tercüme Odası'na devam etmiş ve daha sonra İzmir Meclis tercümanlığına tayin edilmiştir. Bkz. Balcı, *a.g.m.*, s. 107.

¹⁹⁸ Yusuf Dominyan, Kalas, Kişnef, Marsilya ve Malta'da şehbenderlik yapacaktır. Bkz. BOA., *HRSİDd.*, 3/18.

¹⁹⁹ Ohan Bağdadliyan, 1877'de tayin edildiği Berlin Sefareti'nde uzun yıllar görev yapacak ve Sefaret müsteşarlığına kadar yükselecekti. 1889'da tayin edildiği Hariciye Nezâreti Tabiyet Kalemi Müdürlüğü'nü yaklaşık yedi yıl yürüttükten sonra azledilmiştir. Bkz. BOA., *DHSAİDd.*, 1/714.

²⁰⁰ BOA., *HR.MTV.*, 543.A/70, 7 Ağustos 1876. Aram Efendi, sonraki yıllarda Patras ve Napoli Başşehbenderliklerinde bulunmuştur. Bkz. BOA., *DHSAİDd.*, 1/810.

²⁰¹ Pamukciyan, *a.g.e.*, s. 226.

²⁰² Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 40, Yay. Haz. Cavid Baysun, Ankara 1991, s. 25-26.

²⁰³ NA., *FO.*, 78/347, 25 Novembre 1838.

²⁰⁴ Takvim-i Vekayi, *Def'a* 215, 20 Za 1256.

sefaret tercümanlığına atanmışsa da²⁰⁵ Mustafa Reşit'in oğlu Mehmet Cemil Paris Elçiliği'ne tayin edildiğinde Agop Gircikyan da sefaret ikinci müsteşarlığına getirilecek²⁰⁶ ve üç yıl boyunca beraber görev yapacaklardı²⁰⁷.

Yine erken dönemlerde tercümanlık hizmetinde istihdam edilen Ermeniler arasında Arakel Dadyan da bulunmaktadır. 1835'te İngiltere ve Fransa'daki barut üretimini öğrenmesi için Avrupa'ya gönderilmişti²⁰⁸. İlk olarak Ahmet Fethi Paşa'nın 1838'deki Londra Elçiliği'nde ikinci tercüman olarak görev almıştı²⁰⁹. Daha sonra ise adına Paris Sefareti çalışanları arasında rastladığımız Arakel Dadyan²¹⁰ 1843'te İstanbul'a dönmüştür²¹¹.

Viyana'da olduğu gibi Paris'de de Manas ailesinin üyelerinin çalıştığı bilinmektedir. Bunlardan ilki Zenop Efendi'nin büyük oğlu Rupen Manas resim eğitimi almak için Paris'e gitti. Eğitim gördüğü sırada Osmanlı Sefareti'nde istihdam edilmişti²¹². 1849 yılında İstanbul'a dönerek bir süre için Babıâli Tercüme Odası'na devam etmişse de²¹³ bir yıl sonra eğitimini tamamlamak ve sefarette istihdam edilmek üzere bir yıl için yeniden Paris'e geri döndü²¹⁴. 1853'te yeniden İstanbul'a celp edildiyse de²¹⁵, bir yıl sonra yeniden Paris Sefareti'ne tayin edildi²¹⁶. Daha sonra Milan Başşehbenderi olduğunu bildiğimiz Rupen Manas, Mehmet Cemil Paşa'nın isteği üzerine sefaret arşivini düzenlemekle görevlendirildi²¹⁷. Kardeşi Sebuhan Manas, Veli Paşa'nın maiyetinde atandığı Paris'te²¹⁸ tercümanlık hizmetinde

²⁰⁵ BOA., *A.AMD.*, 53/28, (23 Ra 1271/14 Aralık 1854).

²⁰⁶ Takvim-i Vekayi, *Def'a* 529, 2 Z 1271.

²⁰⁷ Pamukciyan, Safvet Paşa'nın elçiliği döneminde de Paris Sefareti'nde görev aldığını belirtiyorsa da salnamelerde ismi zikredilmemektedir. Bkz. Pamukciyan, *a.g.e.*, 226.

²⁰⁸ BOA., *DHSAİDd.*, 2/10.

²⁰⁹ NA., *FO.*, 78/349, 20 August 1838.

²¹⁰ *Almanach de Gotha 1840*, s. 229; *Almanach de Gotha 1841*, s. 293.

²¹¹ Pamukciyan, *a.g.e.*, s. 190; Barutçubaşılık, Ticaret ve Ziraat azalığı, Ticaret Nezâreti Sınai Müdürlüğü görevlerinde bulunan Arakel Dadyan 1885'te emekliye sevk edilmiştir. Bkz. BOA., *DHSAİDd.*, 2/10.

²¹² BOA., *İ.HR.*, 1727, (15 Za 1262/4 Kasım 1846). Paris'te kalma süresinin uzatıldığına fakat maaşının 500 franka indirildiğine dair bkz. BOA., *İ.HR.*, 2255, (22 S 1264/29 Ocak 1848).

²¹³ BOA., *İ.HR.*, 2806, (2 Ca 1265/26 Mart 1849).

²¹⁴ BOA., *İ.HR.*, 3198, (13 B 1266/25 Mayıs 1850).

²¹⁵ BOA., *İ.HR.*, 4734, (28 C 1269/8 Nisan 1853).

²¹⁶ BOA., *HR.MKT.*, 82/20, (8 Za 1270/2 Ağustos 1854).

²¹⁷ BOA., *HR.MTV.*, 543/42, 2 Aralık 1868.; Rupen Manas, salnamelerde gözükmesine de *Almanach de Gotha* yıllıklarında 1872'ye kadar Paris'te arşivci olarak ismi zikredilmektedir. Bkz. *Almanach de Gotha 1872*, s. 839.

²¹⁸ Hayreddin Bey, *a.g.e.*, s. 48.

bulunmuştur²¹⁹. Zikredilen isimlerin dışında Hariciye Nazırlığı'na kadar yükselecek olan Gabriyel Noradukyan²²⁰ ve Dadyan ailesinden Mıgırdıç²²¹ ataşe olarak Paris'te görev yapmışlardır.

1840'larda Londra Sefareti'nde görev alan gayrimüslimler arasında Ermeniler dikkat çeker. Âlî Efendi'nin 1841'deki Londra Elçiliği döneminde kendisiyle birlikte dört personelden Edward Zohrap ve Davud Karabet'in kardeşi İstefan²²² Ermeni kökenliydi²²³. 1838'de Londra şebhenderliğine²²⁴ ve 1840 yılında Şekip Efendi tarafından başşebhenderliğe getirilen Edward Zohrap İran kökenli bir Ermeniydi. 1833'te Londra'ya gelen ve ticaretle uğraşan Zohrap Efendi dil ve iletişim kurma konusunda becerisine rağmen entrikacı ve kaba bir adam olarak zikredilmektedir²²⁵. Bir süre ataşelik kadrosunda da görünen²²⁶ ve 1854'e kadar başşebhenderlik yapan Mösyö Zohrap, kendisine sipariş edilen vapurlardan birini bazı gereçlerin parası ödenmediği mazeretiyle Avusturyalılara satmasından dolayı azledildi²²⁷. Bir süre açıkta kaldıktan sonra 1859 yılında St. Petersburg sefaret müsteşarlığına tayin edildi²²⁸. Yine Ermeni olan Agop Divitciyan 1849'un başında tercümanlığa tayin edildiği Londra'da üç yıl vazife yapmıştı²²⁹. Bu isimlerin dışında 1265 Devlet Salnamesi'nde tercüman görünen Arzuman'ın da²³⁰ Ermeni olması muhtemeldir.

²¹⁹ Çarkcıyan, 30 yıla yakın Paris'te görev yaptığını belirtir. Oysa Devlet Salnamelerinde ismi yalnızca 1270-1274 yılları arasında zikredilmektedir. Bkz. Çarkcıyan, *a.g.e.*, s. 103; , *Salname-i Devlet-i Aliyye 1270*, s.100; *Salname-i Devlet-i Aliyye 1274*, s. 125.

²²⁰ Gabriyel Noradukyan hukuk eğitimini tamamlamak için Paris'e geldikten iki yıl sonra fahri ataşe olarak atanmıştı. Bkz. BOA., *HR.MTV.*, 13/83, 20 Ağustos 1873.

²²¹ Mıgırdıç Dadyan, St. Barbe kolejini bitirince İstanbul'a dönmüşse de kısa bir süre sonra Paris'e yerleşmiştir. Bkz. BOA., *HR.MTV.*, 13/9, 29 Ocak 1862; Pamukciyan, *a.g.e.*, s. 199.

²²² İkinci ataşe olarak görev yaptığına dair bkz. NA., *FO.*, 78/587, 2 July 1843; Davudoğlu İstefan'a nişan verilmesine dair bkz. BOA., *A.MKT.*, 17/52, (15 L 1260/28 Ekim 1844).

²²³ Elçiliğin 12 hizmetkarından yalnızca üçü müslümandı. NA., *FO.*, 78/587, 2 July 1844.

²²⁴ NA., *FO.*, 78/347, 26 May 1838.

²²⁵ Esmer, zayıf, uzun boylu ve 35 yaşlarında bir adam olarak tarif edilir. NA., *FO.*, 78/420, 30 June 1840.

²²⁶ NA., *FO.*, 78/545, 28 June 1843; NA., *FO.*, 78/587, 2 July 1844.

²²⁷ BOA., *İ.HR.*, 5572, (17 M 1271/10 Ekim 1854).

²²⁸ Tayinine dair bkz. BOA., *İ.HR.*, 9424, (2 C 1276/27 Aralık 1859); Sâniye rütbesine terfiine dair bkz. BOA., *İ.HR.*, 9456, (18 C 1276/12 Ocak 1860)

²²⁹ BOA., *İ.HR.*, 2803, (2 C 1265/25 Nisan 1849). Divitciyan, Babiâli Tercüme Odası, *Matbuat-ı Dahiliye Ermeni Gazeteler müfettişliği* gibi küçük memuriyetlerde bulunmuşsa da henüz 28 yaşındayken 1500 kuruş kaydı hayat maaşı bağlanmıştı. Bkz. BOA. *DHSAİDd.*, 55/427.

²³⁰ Hariciye Nezâreti'nde uzun yıllar çalışan İstefan Arzuman adlı bir memur bulunsa da sicil kaydında Londra'da görev yaptığına dair bir bilgi yoktur. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye 1265*, s. 88.

Berlin'deki Osmanlı temsilciliğinde de çeşitli tarihlerde görev yapmış Ermeni diplomatlar bulunmaktadır. Davud Karabet'in uzun yıllar Berlin'de görev yaptığına daha önce değinmiştik. Kendisinin 1847'de İstanbul'a dönmesi üzerine yerine Londra'da görev yapan kardeşi İstefan getirilmişti²³¹. Ermeni Yusuf Misak Efendi, ilk diplomatik misyon görevi Atina'da 1872-1875 yılları arasında kâtiplik yaptıktan sonra atandığı Berlin Sefareti'nde yalnızca altı ay çalışmıştı. Daha sonra tayini Roma'ya çıkmış ve burada altı yıl kadar görev yapmıştır²³².

İtalya'da görev yapan isimler arasında Yusuf Misak Efendiler dışında Artin Kalburyan²³³ ve Takur Hamamciyan²³⁴ Roma Sefareti'nde istihdam edildiklerini tespit edebildiğimiz diğer Ermeni memurlardır. İncelediğimiz dönemde Atina'da görev almış diplomatlardan yalnızca daha önce isimleri geçen Yusuf Misak, Pertev Efendi ve kesin olmasa da İstefan Melik²³⁵ Ermeni kökenliydi. daha önce Atina'da görev yapmış olan Pertev Efendi Fransızca başkatibi olarak görevlendirilmiş ve iki yıl sonra Tiflis Başşehbenderliği'ne tayin edilmişti²³⁶. Ermeni olması muhtemel Mihran Bey, adı Devlet Salnamelerinde zikredilmese de 1876'nın sonlarında İstefan Melik'in yerine ikinci kâtipliğe tayin edilmişti²³⁷. Brüksel'de ise, Diran Bey'le birlikte çalışmaya başlayan ve onunla birlikte görevinden alınan Bedros Manas'ın adına rastlanmaktadır²³⁸.

Sonuç

Tanzimat reformları ve Osmanlılık fikrinin devlet politikasına dönüşmesi gayrimüslimlerin bürokrasiye kabul edilmesinin önünü açan gelişmeleri de beraberinde getirdi. Osmanlı Hariciye Nezâreti ise diplomasinin ivme kazanmasıyla nitelikli personele duyduğu ihtiyacın

²³¹ BOA., *İ.HR.*, 1856, 25 R 1263.

²³² Yusuf Misak, Roma'dan sonra Paris Sefareti'nde başkâtip ve müsteşar olarak istihdam edilmiş ve 1897-1909 yılları arasında Lahey Elçisi olarak görev yapmıştır. Bkz. BOA., *DHSAİDd.*, 1/660; Sinan Kunalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber*, İstanbul 2003, s. 107.

²³³ Artin Kalburyan, Roma'dan sonra Semlin, Cenova, Kalas, Bükreş'teki Osmanlı diplomatik misyonlarında görev yapmıştır. Bkz. BOA., *DHSAİDd.*, 1/178.

²³⁴ Ağabeyi Serkiz Hamamciyan'ın sefareti sırasında ataşeliğe atanan Takur Efendi sonraki yıllarda Hariciye'de hiçbir görev almayarak çeşitli mahkemelerde azalık yapmıştır. Bkz. BOA., *DHSAİDd.*, 4/270.

²³⁵ Genellikle Rumlar İstefanaki ismini kullanırken Ermeniler İstefan'ı tercih ettikleri için İstefan Melik'in de Ermeni olma olasılığı yüksektir.

²³⁶ Sonraki yıllarda bürokrasinin farklı yerlerinde görev yapan Pertev Efendi, Viyana Şehbenderliği ve Tahrirât-ı Hariciye serhalifeliği vazifelerini üstlenmişti. Bkz. BOA., *DHSAİDd.*, 3/264.

²³⁷ BOA., *HR.MTV.*, 14/32, 9 Ekim 1876.

²³⁸ Çarkciyan, Bedros Manas'ın adını Pierre olarak verir. Bkz. Çarkciyan, *a.g.e.*, s. 104.

artmasından dolayı gayrimüslim istihdamında öncülük etti. Tanzimat eşitçiliğinden en iyi şekilde yararlanmasını bilen Ermeniler Osmanlı Hariciyesinde de diğer gayrimüslim milletlere üstünlük kazandılar. Bu üstünlük özellikle Hariciye Nezareti'nin merkez bürolarında barizdi. Her nasıl ki Tanzimat döneminin Mustafa Reşit, Âli ve Fuad Paşa gibi önemli simaların yetişmesinde diplomatik kurumların payı büyükse Hariciye Nezareti de ileride üst düzey bürokrat olarak görev alacak pek çok Ermeni için okul vazifesi görmüştür. Ancak yüzyılın son çeyreğinde ayrılıkçı fikirlerin etkisine kapılan Ermeniler bu üstünlüklerini kaybetmeye başladılar. İttihad Terakki'nin iktidara gelmesiyle de Ermenilerin Osmanlı bürokrasisinden tasfiyesi hızlanmış fakat Osmanlı'nın yıkılışına kadar Hariciye Nezareti'nde ve diğer devlet kurumlarında Ermeni memurlar varlıklarını sürdürdüler. Osmanlı Devleti'nin yerini alan ulus-devlet temelli Türkiye Cumhuriyeti, bürokratik yapılanmasını kuruluş ilkelerine uygun şekilde yeniden inşa edecek ve böylece Gayrimüslimlerin devlet hizmetinde istihdamları sona erecekti.

Kaynakça**1. Arşiv Kaynakları:**

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul

a. Bâbıali Evrak Odası Sadaret Evrakı

Sadaret Âmedî Kalemi (A. AMD): 53/28, 80/62.

Sadaret Divân Kalemi (A. DVN): 114/92

Sadaret Mektûbî Kalemi (A.MKT.): 17/52

Sadaret Mektûbî Mühimme Kalemi (A. MKT. MHM.): 43/55, 63/89.

Sadaret Mektûbî Kalemi Nezâret ve Devâir (A. MKT. NZD): 33/13, 322/89

b. Cevdet Tasnifi

Cevdet Hariciye (C.HR.): 6033

c. Dâhiliye Nezâreti Evrakı

Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl Defterleri (DHSAİDd.): 1/52, 1/586, 1/592, 1/596, 1/608, 1/618, 1/620, 1/628, 1/660, 1/714, 1/718, 1/792, 1/810, 1/824, 1/996, 2/10, 2/246, 2/360, 2/862, 2/954, 2/992, 2/1012, 3/216, 3/264, 3/506, 3/844, 4/118, 4/178, 4/250, 4/270, 4/274, 4/350, 4/370, 4/374, 4/604, 4/700, 4/706, 4/770, 5/917, 5/931, 9/143, 10/33, 10/95, 10/207, 10/267, 10/623, 14/409, 18/47, 18/259, 18/271, 18/423, 19/74, 22/159, 22/299, 25/11, 37/207, 37/215, 37/309, 47/99, 55/121, 55/427, 76/23, 76/393, 81/473, 96/203, 122/381.

d. Hâriciye Nezâreti Evrakı

Hâriciye Nezâreti Mektûbî Kalemi (HR. MKT): 38/82, 82/20.

Hâriciye Nezâreti Mütenevvia (HR. MTV): 13/9, 13/83, 14/32, 543/42, 543.A/70, 609/2, 609/20

Hâriciye Nezâreti Sicill-i Ahvâl Defterleri (HR.SAİDd.): 3/18, 20/32, 21/20, 24/15, 24/16.

e. Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi (HAT): 16749, 24621, 35118, 48176-Y.

f. İrade Tasnifi

İrade Hâriciye (İ. HR): 205, 741, 1727, 1856, 2255, 2803, 2806, 3198, 3927, 4734, 5572, 5876, 9424, 9456, 14250, 15350, 16173.

İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL): 6647

B. The National Archive, Londra

Foreign Office (FO): 78/ 347, 349, 420, 545, 587, 1572, 2175, 2391.

2. Gazete ve Mecmualar:

Takvim-i Vekayi, Def'a: 215, 249, 305, 507, 529, 550, 558, 606, 607, 704.

3. Yazmalar

TTK, YS 1015.

4. Yıllıklar

Almanach de Gotha 1832-1876.

Salname-i Devlet-i Aliyye 1264-1293.

Devlet-i Aliyye-i Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi 1301-1306-1318-1322, C. I-IV, Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İşaret Yay., İstanbul 2003.

5. Araştırma ve İncelemeler

Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, (Yay. Haz. Yusuf Hallaçoğlu), İstanbul 1980.

Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 40, Yay. Haz. Cavid Baysun, Ankara 1991.

_____, *Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C. IX, Yay. Haz. Münir Aktepe, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1984.

Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C. X-XV, Yay. Haz. Münir Aktepe, TTK, Ankara 1988-1993.

AKYILDIZ, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, İstanbul 1993.

ARTİNİAN, Vartan, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu 1839-1863*, (Çev. Zülal Kılıç), İstanbul 2004

BALCI, Sezai, "Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXVII, S. 44, Ankara 2008, s. 77-98.

_____, "Bir Osmanlı-Ermeni Aydın ve Bürokratı: Sahak Abro", *Osmanlı Siyasal ve Sosyal Hayatında Ermeniler*, Yay. Haz. İbrahim Erdal, Ahmet Karaçavuş, İstanbul 2009, s. 105-138.

BEYDİLLİ, Kemal, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*, İstanbul 1995.

CANDEMİR, Akyan, Vağarşag Seropyan, "Ebruyan, Sahak", *YYOA*, C. I, İstanbul 1999

ÇARKCIYAN, Y.G., *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, İstanbul 2006.

ÇELİK, Recep, "Osmanlı Bürokrasisinde Ermeniler", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, C. IV, Kayseri 2007, s. 27-54.

DABAĞYAN, Levon Panos, *Türkiye Ermenileri Tarihi*, İstanbul 2003.

- DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV-V, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971.
- DÖNMEZ, Ahmet, “Karşılıklı Diplomasıye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa’da Yeniden Tesisi 1832-1841”, *Prof. Dr. Fahir Armaoğlu Armağanı*, Ed. Ersin Embel, Ankara 2008, s. 153-182.
- ERGİN, Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi*, C. I-II., Eser Matbaası, İstanbul 1977.
- FİNDLEY, Carter V., “The Acid Test of Ottomanism: The Acceptance of Non-Muslims in the Late Ottoman Bureaucracy”, *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*, Ed. Benjamin Braude-Bernard Lewis, New York 1982.
- _____, *Kalemıyeden Mülkiyeye, Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996.
- GİRGİN, Kemal, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)*, İstanbul 2005
- Hayreddin Bey, “Vesâik-i Tarihiye ve Siyasiyye” *Belgelerin Dilinden Osmanlı ve Avrupa*, (Yay. Haz. İshak Keskin, Ali Ahmetbeyoğlu), Selis Kitaplar, İstanbul 2008.
- KILIÇ, Musa, *Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876)*, Yayınlamamış Doktora Tezi, Ankara 2009.
- KUNERALP, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber*, İstanbul 2003.
- Mehmed Salahaddin, *Bir Türk Diplomatının Evrak-ı Siyasiyesi*, İstanbul 1306.
- PAMUKÇİYAN, Kevork, *Biyografileriyle Ermeniler*, Yay. Haz. Osman Köker, Aras Yay. İstanbul 2003.
- SAYAR, Ahmed Güner, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, İstanbul 2000.
- ŞİŞMAN, Adnan, *Tanzimat Döneminde Fransa’ya Gönderilen Öğrenciler (1839-1876)*, Ankara 2004
- TARHAN, Abdülhak Hâmid, *Abdülhâk Hâmid’in Hatıraları*, Haz. İnci Enginün, Dergah Yay., İstanbul 1994.
- ULUÇAY, Çağatay, Enver Kartekin, *Yüksek Mühendis Okulu*, İstanbul 1957.
- Ward, Thomas Humphry, *Men of the Time: A Dictionary of Contemporaries*, London 1887.